

NECMEDDİN et-TÛFÎ'NİN “el-İKSİR FÎ İLMİ't-TEFSİR” İSİMLİ ESERİNİN TEFSİR USÛLÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Abdulkerim SEBER*

Özet

Necmeddin Süleyman et-Tûfî es-Sarsarî'nin el-İksîr fî İlmî't-Tefsîr adlı eseri belâgat konularını özellikle Kur'ân ayetleriyle anlatan bir eserdir. Tûfî bu eserde meşhur edîp İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin “el-Câmiu'l-Kebîr fî Sınâ'ati'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l-Mansûr” namılı eserini özetlemiştir. Müellif, diğer bazı edebî eserlerden seçtiği bir takım örnekleri ve tefsir konularını ihtiva eden bir mukaddimeyi de ilave etmek suretiyle bu eseri meydana getirmiştir. El-İksîr, tefsir usûlü olmaktan ziyade bir belâgat kitabıdır. Ne var ki diğer belâgat kitaplarından farklı olarak el-İksîr'de konuların Kur'ânî örneklerden seçilmesine itina gösterilmiştir. Belâgat konularına göre tertip edilen bu eserin, belâgatla ilgili konularda belli bir seviyeyi yakalamış olmasına rağmen, tefsir usûlüne dair konularda oldukça yetersiz olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: at-Tûfî, el-İksîr, Tefsîr Usûlü

THE ASSESSEMENT BY NAJM AL-DİN SULEIMAN AL-TUFİ OF “AL-İKSİR Fİ İLM AL-TAFSİR” İN TERMS OF COMMENT METHOD

Abstract

Najm al-din Suleiman al-Tufi al-Sarsari's “al-İksir fi Ilm al-Tafsir” is a book that given insight into the issues of eloquence (al-Balagha) under the light of Qur'anic verses. Al-Tufi composed his work summaring the work “al-Jami' al-Kabir fi Sina'ati'l-Manzûm mine'l-Kalâm ve'l-Mansur” written by Ibn al-Asir Ziya al-Din al-Jazari. As its title implies, the book, namely “al-İksir” is intended both as a text book eloquence and as a book on “usûl al-tafsir”. It is one of the first and most significant books that establishes a virtual connection between the fundamental rules of eloquence and the Qur'anic sciences. Despite the fact that it includes most of the subjects of eloquence, it, nonetheless, lack many of the titles necessary for the science of principles of Qur'an exegesis (usûl al-tafsir). Even though the book is so well organized and practiced so much valuable information about the Qur'anic exegesis (tafsir) still cannot be considered within the category of usûl al-tafsir works.

Key words: al-Tûfî, al-İksîr, al-Tafsîr, Usul al-Tafsîr

* Uzman, DEÜ İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim'in diline, i'câzına, îcâzına, belâgatına dair tefsir ve belâgat kitaplarında pek çok malumat bulmak mümkün olduğu gibi bu konuda yazılan müstakil eserlerin sayısı da az değildir. Başta Zemahşerî (538/1143)'nin "el-Keşşâf"ı, Ebu Hayyân (745/1344)'ın "el-Bahru'l- Muhît"i gibi ünlü tefsirler olmak üzere bu sahada yazılmış çok sayıda müstakil eserin bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in i'câz ve belâgatıyla ilgili "İ'câzü'l-Kur'ân" ismini taşıyan müstakil eserler de bulunmaktadır. Bunlara ilaveten Meâni'l-Kur'ân, Garîbü'l-Kur'ân, Müşkilü'l-Kur'ân gibi Kur'ân ilimlerine dair kitaplar da Kur'ân-ı Kerim'i dil yönüyle ele alan birer lugavî tefsir durumundadırlar. Konunun pratiğinde bu kadar eser olmasına rağmen teori ve usûl kısmını ele alan müstakil bir eser hemen hemen yok gibidir.

Diğer taraftan Arap belâgatıyla ilgili bugüne kadar yazılan eserlerin ekseriyeti, belâgat kurallarını özellikle cahiliyye şiirinden seçtikleri örnekler başta olmak üzere, daha ziyade edebi türlere ağırlık vermişlerdir. Arap belâgatının tedvinine hız veren faktörlerin başında Kur'ân-ı Kerim'in dilini, i'câz ve belâgatını kurallara bağlama gayesinin gelmesine rağmen, yani Arap dili ve belâgatıyla ilgili ilimlerin tedvinindeki en önemli faktörün, Kur'ân-Kerim olmasına rağmen, özellikle belâgatçılar tarafından yazılan bu tarz eserlerde edebî örnekler naslardan daha fazla yer tutmaktadır. Yani belâgat kurallarını Kur'ân ayetleri üzerinde gösteren veya belâgat konularını bilhassa Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden istihsâda bulunmak suretiyle anlatan, lugavî tefsirin metodundan bahseden müstakil eserlerin sayısının yok denecek kadar az olduğu görülmektedir.

Fıkıh ve edebiyattaki şöhreti yanında, özellikle son yıllarda fıkıhtaki maslahat prensibiyle ön plana çıkan *Necmeddin Süleyman b. Abdilkaviy b. Abdilkerim et-Tûfi es-Sarsarî* (716/1316)'nin "el-İksîr fî İlmi't-Tefsîr" adlı eseri az sayıda olduğunu söylediğimiz bu tarz eserlerden birisi,¹ belki de en

¹ Abdulkadir Hüseyin, *el-Muhtasar fî Târihi'l-Belâğa*, s. 220-237, (Nusrettin Boilelli, *Belâgat*, İstanbul, 1993, s.7'den naklen). Mezkûr eserin dünyada bir tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Çelebizâde Bölümü'nde 3 numaralı demirbaşa kayıtlı, 297.21 tasnif numarasıyla tefsir kısmında bulunmaktadır. Bu nüsha esas alınarak eserin

önemlidir. Yani "el-İksîr" in konusu özellikle lugavî tefsir olup, dil ve belâgat ilimlerini Kur'ân ve tefsir ilimlerine kazandırma düşüncesinin mahsulüdür.

Ayrıca "el-İksîr" Kur'ân ve tefsir merkezli bir eser olmasına rağmen, dil ve belâgatla ilgilenenlerin de kendisinden müstağni kalamayacağı eserlerden birisidir. Zira "el-İksîr" de Arap dili, Arap edebiyatı ve Arap belâgatına dair birçok şiir, mesel, vecize, ahbâr türünden edebî malzemenin olduğu görülmektedir. Klasik döneme ait böyle bir eserin satır aralarında tefsir, dil ve belâgat ilimlerinin tarihlerine ve metotlarına dair bazı teferruatın bulunabileceği muhakkaktır. Eksik ve kusurlarına rağmen belâgatın pratiği bakımından "el-İksîr" in belâgat kitaplarından ayrı bir yere sahip olduğunu, dolayısıyla kendisinden başka çok az eserde bulunan bazı özellikleriyle orijinalliği haiz bulunduğunu düşünüyoruz.

Bu itibarla eserin gerek metodundan gerekse muhtevasından tefsir, dil ve belâgatla ilgilenenler başta olmak üzere temel İslamî ilimlerle meşgul olan herkesin istifade edebileceği düşüncesi bizi bu çalışmaya sevk eden sebeplerden birisidir.

Burada şunu belirtmeliyiz ki; el-İksîr' in bir tefsir usûlü mü, yoksa bir belâgat kitabı mı olduğunu tespit etmek ve bu hususta bir fikir verebilmek için esere hem tefsir usûlü hem de belâgat ilimleri zaviyesinden bakmaya gayret ettik. Her ne kadar bu çalışmada "el-İksîr" in muhtevasını çalışmamıza olduğu gibi yansıtmaya gayret gösterdiysek de, eseri daha ziyade Kur'ân ve tefsir ilimleri açısından ele aldığımızı, eseri özellikle tefsir usûlü kriterlerine göre değerlendirdiğimizi ifade etmek istiyoruz. Zira eser üzerinde çalışmamızın bizce bir diğer önemli sebebi de, isminde taşıdığı "Kur'ân ilimlerinde iksir" olma iddiasıdır. Esasen bu çalışma bir nevi bu iddianın gerçeğe uygun olup olmadığını araştırma çabasıdır.

Bu çalışma esnasında "el-İksîr" i Tûfî'nin en önemli kaynağı olan İbnü'l-Esîr' in "*el-Câmiu'l-Kebîr*"² yanında bu konuyla ilgili bir diğer eseri

Abdulkadir Hüseyin tarafından tahkiki yapılmış olup, 1977 yılında Mısır' da basılmıştır.

Bundan başka bir baskısına da tesadüf etmedik. Biz de çalışmamıza bu baskıyı esas aldık.

² Bu eserde müellif İbnü'l-Esîr el-Cezerî, beyan ilminin edebiyatta bir terazi mesabesinde olduğunu, kelamın derinliklerine ve hakikatine ancak beyan ilmiyle muttali olunabileceğini, bu sebepten bu ilmi metotlaştırmaya çalıştığını, girdiği bütün konuları bablara

olan “*el-Meseli’s-Sâir*”³le karşılaştırmak suretiyle eserin tefsir ve belâgat ilimlerinden hangisine daha yakın olduğuna, Kur’ân ve tefsir ilimleri bakımından ihraz ettiği konuma temas ettik.

Çalışmamızda öncelikle müellifin hayatını, ilmi kişiliğini, eserlerini, tefsir metodunu ele aldık. İkinci olarak “*el-İksîr*”in muhtevasını tefsir usûlü açısından değerlendirdik. Çalışmamızın son kısmında da müellifin “*el-İksîr*”deki belâgat ilimlerine dair görüşlerini özetledik.

I. NECMEDDİN et-TÛFÎ

A. HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

657/1258 yılında Irak hudutları içinde bulunan Sarsar’ın Tûf veya Tûfâ köyünde doğan *Necmeddin Süleyman b. Abdilkaviy b. Abdülkerim et-Tûfî el-Bağdadî*’nin Bağdat’ta fıkıh, Arapça, hadis, fıkıh usûlü, ferâiz, mantık

ayırmadan bırakmadığını, bu eserde belâgatın gizli ve aşıkâr bütün inceliklerini anlattığını ifade ediyor. Müellif bu eseri meydana getirirken meşhur alimlerden Ebu’l-Hasen Ali b. İsa er-Rummânî (384/984), Ebu’l-Kâsım el-Hasen b. Bişr el-Âmidî (370/980), Ebu Osman el-Câhız (255/868), Kudâme b. Cafer (337/948), Ebu Hilal el-Askerî (382/992), Ebu’l-Alâ el-Ganîmî, İbn Sinan el-Hafâcî ve diğer birçok alimden istifade ettiğini zikrediyor. Bu alimlerin belâgata dair kendi zamanına kadar dağıntık halde bulunan notlarını topladığını, Kur’ân ayetlerinde bu belâgat kurallarını aradığını, bu konuda latif nükteler bulduğunu, bu araştırmaların kendisini Kur’ân ayetlerinin gizli sırlarını keşfetmeye sevk ettiğini zikrediyor. İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *el-Meseli’s-Sâir fî Edebi’l-Kâtibi ve’ş-Şâir* (thk. Yahya Muhyiddin Abdulhamid), Naşirin takdim yazısından naklen, Beyrut 1990, c. I, s. 16-17.

³ “*el-Meseli’s-Sair fî Edebi’l-Kâtibi ve’ş-Şâir*, İbn Esîr el-Cezerî’nin en önemli eseridir. Bizzat müellif tarafından Bağdat ve Musul’da okutulmuş olup öğretici olması hasebiyle meşhur olmuştur. Eserde beyan ilmi özellikle Sekkâkî’den önce olduğu gibi belâgat karşılığında kullanılmıştır. Çünkü belâgatın Meâni, Beyan, Bedî şeklindeki taksimi Sekkâki tarafından yapılmıştır. İbnü’l-Esîr, bu eserinde kendinden önceki alimlerin kitaplarında dağıntık halde bulunan belâgata dair bilgileri bir araya getirmiştir. Bir mukaddime ile iki bölümden oluşan eserin mukaddimesinde beyan ilminin usulü, konusu, faydası, fesahat, belâgat, beyan için gerekli olan sarf, nahiv, lugat emsal, ahbar ayet hadis incelenmiştir. Birinci bölümde seci, cınas, tecnîs, tekrîr, tersî’ gibi lafzî sanatlar, ikinci bölümde manevi sanatlar ele alınmış, ayet ve hadislerden, eski ve yeni şiirlerden hitabe ve risalelerden örnekler verilmiş ancak müellif bu örneklerden çoğunu ağır bir dille eleştirmiştir. Ziyâüddin b. Esir el-Cezeri, *el-Câmiu’l-Kebir*, (Naşirin mukaddimesi), Bağdat, 1956, s., 3-30; Şevki Dayf, *el-Belâga Tetavvur ve Tarih*, Mısır, 1965, s., 223-235; İsmail Durmuş, “*İbn el-Esir Ziyâüddin*” DİA, İstanbul, 2000, XXI, 30-32.

vb. ilimler okuduğu, Şam'da da hadis ve nahiv ilimlerini okuduğu bildirilmektedir. 60 yaşlarına kadar Bağdat, Şam, Mısır gibi beldelerde ilim tahsil ettiği, hem kendinden önceki âlimlerin kitaplarını, hem de çağdaşlarının kitaplarını incelediği, meclislerinde bulunduğu bildirilen müellifin, 714/1314 yılında hac vazifesini yaptıktan sonra 716/1316 yılında Şam'da Hz. İbrahim (a.s.)'in memleketinde "Mutaf" denilen yerde vefat ettiği, geride fıkıh, fıkıh usûlü, hadis, ferâiz, mantık, Kur'ân ilimleri, sarf, nahiv dallarında bir çok eser bıraktığı bildirilmektedir. Tûfî'nin Mekke-i Mükerrreme'de bulunduğu dönemde Mutezilî ve Râfizî olan Sekkâkinî (721/1321)⁴ ile beraber olduğu, bu zaman zarfında müellifin inancında bazı değişmelerin meydana geldiği, yani Sekkâkinî'nin Tûfî'nin inancına tesir ettiği, cumhurun aksine, koyduğu hükümlerde de insanın maslahatını gözetmesinin Allah Teala üzerine vacip olduğuna, cezalarda ve ibadetlerde nasların ve icma'ın muamelatta ise maslahatın esas olduğuna dair itizali fikirleri ona telkin ettiği rivayet edilmektedir. Kendisinin Eş'arî, Hanbelî olduğunu söylemesine rağmen Şiîliği ile meşhur olduğu için, ileri gelen sahabîler aleyhinde sözler sarf ettiği için, zamanın Hanbelî kadısı olan Sadeddin Hârisî tarafından tazir ve hapis cezalarına çarptırıldığı da rivayet edilmektedir⁵. Tûfî'nin Kahire'de Râfizîlikle suçlandırıldığı için oradan sürgün edildiğine dair yapılan rivayetlerin aksine, onun güvenilir,

⁴ "Miftah" sahibi meşhur belâgatçı "es-Sekkâkî (626/1228)" ile karıştırılmamalıdır. Muhammed b. Ebi Bekr b. Ebi'l-Kâsım el-Hemedânî ed-Dimaşkî es-Sekkâkînî, hicri 635 yılında Şam'da doğdu. Muhtelif hocalardan hadis ve edebiyat okudu. Râfizî bir hocanın yanında sekkaklık/bıçakçılık öğrendiği sırada inancı bozuldu. İttihat konusunda Afif et-Telemsânî'ye reddiyede bulundu. Uzun bir müddet Medine-i Münevvere'de kalmasına rağmen, kendisinden ashaba karşı kötü bir söz sadır olmadı. Aksine sahabenin faziletlerine dair övgüler dolu kasideler söyledi. Kader hakkında konuşanlarla tartışır, cebri reddederdi. Kendisi hakkında İbn Teymiye, "O, Şii bir kimsenin kendisiyle Sünni olmaya, Sünni bir kimsenin de Şiî görünmeye çalıştığı "çifte kimlikli" bir kimsedir" demektedir. Zehebî, kendisinin yalnız yaşayan, zeki bir alim olduğunu ancak, Mutezilî olup kader hakkında konuşan cebri reddeden bir kimse olduğunu. ne var ki ömrünün sonuna doğru bu inançlardan vaz geçtiğini söylemektedir. Hakkında Sahih-i Buharî'yi istinsah ettiğine dair rivayetlerin yanı sıra, Müslümanlara hakaret içeren bir kitabın ölümünden sonra yanında bulunduğu dair birbirine uymayan rivayetler de bulunmaktadır. Şihâbüddin Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, (thk. Muhammed Seyyid Câdü'l-Hak) Kahire, 1966, IV,30-31.

⁵ Ebu'l-Felâh Abdülhayy b. İmâdî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Beyrut, VI, 39-40; Ali Bardakoğlu, *Tabii Hukuk Düşüncesi Açısından İslam Hukukçularının İstihsan ve İstislah Görüşü*, EÜİFD, yıl: 1986, sayı: 3, sayfa: 134.

alim, fazıl bir şahsiyet olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. Yâfi'î (768/1366), onun bid'atçı ancak, akıllı ve dindar bir alim olduğunu söylemektedir⁶. İzzüddin İbn Cemâ'a (767/1366) ve Udfuvî (749/1370)'nin de aralarında bulunduğu bazıları da onun Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkında kötü sözler sarf eden bir Şîî olduğunu, Hz. Aişe dahil, diğer bütün ashâba dil uzattığını, onun bu sıfatlarla şöhrat bulduğunu söylemektedirler⁷.

Muhammed Ebu Zehra'nın kendisini maslahata itibar konusunda aşırı gidenlerin bayraktarı olarak nitelediği Tûfi'nin, fıkhıdaki maslahat prensibiyle ilgili olarak kendisinden önce hiç bir kimsenin söylemediği şeyleri söylediği ifade edilmektedir. Tûfi'nin, İcmâ' delilinin maslahat prensibiyle tahsis edildiği fikrinde olduğu, maslahatın icmâ' üzerine takdim edilmesinin gerektiği görüşünde olduğu ifade edilmektedir. Aynı kaynaklara göre, buna gerekçe olarak müellif Tûfi, maslahat prensibi üzerinde âlimlerin ittifak halinde bulduklarını, icmâ' delilinin ise üzerinde ihtilaf edilen bir konu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Tûfi, hakkında ulemanın ittifak halinde olduğu bir meselenin, âlimlerin ihtilaf ettiği bir mesele üzerine tercih edilmesinin gerektiğini söylediği belirtilmektedir. Ne var ki yine aynı kaynaklar onun bu görüşlerini terk ettiğine dair eserler verdiğini de belirtmektedirler⁸.

Onun ilmi kimliğinin oluşmasında görüştüğü her insanın tesirinde kalabilecek birisi olmadığını ifade etmek açısından müellifin eserlerinde onun Mücessime'den olmadığını, hatta bir çok müellifin kendisini Hanbelî diye takdim etmesine rağmen, İbn Teymiyye (728/1328) ile birbirlerinden istifade ettiklerine dair rivayetler olmasına rağmen, onun tesirinde kalmadığını gösteren rivayetler bulunmaktadır. Mesela el-İksîr'de şefa'at ve tevessül gibi İbn Teymiyye'nin hassas olduğu konularda bile ona muhalefet etmekten kaçınmadığını gösteren rivayetler bulunmaktadır⁹. Ayrıca yukarıdaki iddiaların aksine,

⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman el-Yafi'î, *Mir'âtü'l-Cinân*, Kahire, 1993, IV, 255.

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Dimaşk, 1957, III/266-267.

⁸ Tafsilatı için bkz. Ferhat Koca, *Necmeddin et-Tûfi'nin "Maslahat-ı Mursele" Konusunda*

Görüşlerinin Değerlendirilmesi, İlam Araştırma Dergisi, c. 1, sayı 1, yıl 1996, s. 93-122.

⁹ Tûfi, "el-İksîr" Naşirin mukaddimesi, 14.

onun bazı aşırı Şîlerde görülen ve Batınîlere nispet edilen tenasüh fikrine karşı çıktığını burada söyleyebiliriz¹⁰.

Gerçekten Tûfî, hakkında birbiriyle uzlaştırılması mümkün olmayan bu farklı görüşlere rağmen, ulaşabildiğimiz eserlerinde, kendisinin bu inançlara sahip birisi olduğu intibahı verecek bir örneğe tesadüf etmedik. Bir çok müellif de bunu söylemektedir. Ayrıca müellif Tûfî'nin daha sonraki yıllarda bu yanlış inançlardan tövbe ettiği de aynı kaynaklar tarafından bildirilmektedir¹¹.

B. ESERLERİ

Fıkıh ve Arap edebiyâtı sahalarında tanınan Süleyman et-Tûfî'nin asıl şöhretini Hıristiyanların İslamiyet hakkındaki şüphelerinin giderilmesine, İncillerin kendi aralarındaki çelişkilerine, muhtelif fırkaların sapıklıklarına dair kitaplar telif etmek suretiyle elde ettiği de söylenmiştir. Müellifin bütün eserlerini Hanbelî mezhebini dikkate alarak yazdığı da bildirilmektedir. Temel İslami ilimlerin bir çok sahasında muhtelif eserler veren Zahid el-Kevserî (1371/1952) de Tûfî'nin Hanbelî'lerden olduğunu, özellikle "*Muhtasarü'r-Ravza*" adlı eserinin Hanbelî mezhebinin usûlüne dair olduğunu belirtmektedir¹².

el-İşârâtü'l-İlmiyye ile'l-Mebâhisi'l-Usûliyye, el-İntisârâtü'l-İslâmiyye fî Keşfi Şübehi'n-Nasrâniyye, İzâhu'l-Beyân an Ma'nâ Ümmi'l-Kur'ân, Beyânü mâ Vaka'a fî'l-Kur'âni mine'l-A'dâd, et-Ta'lik ala Enâcili'l-Erbea, Hallü'l-Ukad fî Beyân-i Ahkâmi'l-Mu'tekid, Der'u'l-Kavli'l-Kabîh bi't-Tahsîn-i ve't-Takbîh, Şerhu'l-Erbeîn en-Neveviyye, Şerhu Muhtasarü'r-Ravza, Alemü'l-Cezel fî İlmi'l-Cedel, Gafletü'l-Müctâz fî İlmi'l-Mecâz, Cedeli'l-Kur'ân, Büğyetü'l-Vâsıl fî Ma'rifeti'l-Fevâsıl, er-Rahîku's-Selef fî'l-Edebi'l-Mursel, Tuhfetü Ehli'l-Edeb fî Ma'rifeti Lisâni'l-Arab, Mevâidü'l-Hays fî Şi'ri İmri'l-Kays, eş-Şiâru'l-Muhtâr ala Muhtârî'l-Eş'âr, er-Risâletü'l-Ulviyye fî Kavâidi'l-Arabiyye, İzâletü'l-İnkâr fî Mes'eleti'l-Kader, es-Sa'katü'l-Gadâbiyye fî'r-Redd ala Münkiri'l-Arabiyye eserlerinden bazılarıdır.

¹⁰ Tûfî, "el-İksîr" 24.

¹¹ Tûfî, "*es-Sa'qatü'l-Gadâbiyyefi'r-Redd ala Münkiri'l-Arabiyye*" (thk. Muhammed b. Hâlid el-Fâzıl) Riyad, 1997, Nâşirin takdim yazısı, s. 76-110.

¹² Muhammed Zâhid el- Kevserî, *el-Mukaddimât*, Beyrut, 1997, s. 287.

Tûfî'nin eserleri matbu olsun yazma olsun bugün kütüphanelerde bu saydıklarımızdan daha az eserinin olduğu görünmesine rağmen, onun eserlerinin sayısının 70'i aşkın olduğu bildirilmektedir¹³.

C. "el-İKSÎR"İN KAYNAKLARI VE KAYNAKLARIYLA MUKAYESESİ

1. el-İksîr'in Kaynakları

Bu konu müellif tarafından şöyle açıklanıyor:

"Meâni ve beyan ilimleri hakkında tasnif edilen bir çok kitap içinde İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin "*el-Câmiu'l-Kebîr*" adlı eserinden daha güzelini görmedim. Kolayca anlaşılabilen bu eserin uzun olması nedeniyle bu eseri özetlemek, diğer bazı eserlerden seçtiğim bir takım vecizeleri, meselleri, tarifleri, tasvirleri de ilave etmek, Cezerî'nin bu eserinin aslına ve müellifin telif maksadına sadık kalmak şartıyla yeni bir eser telif etmek istedim"¹⁴ diyen Tûfî, her vesileyle "el-İksîr" in, İbnü'l-Esîr'in "*el-Câmiu'l-Kebîr*" adlı eserinin bir özeti olduğunu okuyucuya hissettiriyor. Tûfî'nin "*el-İksîr*" in de İbnü'l-Esîr dışında ismi geçen alimlerin başında Bahrânî (585/1189)¹⁵, İbn Sinân el-Hafâcî (466/1073), Ebu Hilâl el-Askerî (400/1009), Zemahşerî gibi alimler geliyor. Halil b. Ahmed (175/791), Sîbeveyh (180/796) gibi dil alimlerin isimleri de sık sık geçiyor. Bunlara ilaveten müellif Hasan el-Basrî (110/728), İmam Gazzali (505/1111) gibi mutasavvıf alimlerden yer yer nakillerde bulunuyor.

Müellif yukarıda saydığımız bir çok alimden istifade etmesine rağmen Râzî'nin dışında eleştirdiği bir müellife biz rastlamadık. Eserin mukaddime kısmında hiç gereği yokken, "el-İksîr" in konusuyla ve gayesiyle ve hacmiyle

¹³ Bu konuda geniş bilgi için Tûfî, "*es-Sa'qatü'l-Gadabiyye*"s.143-178.

¹⁴ Tûfî, "el-İksîr" 29-30.

¹⁵ Bahrânî (585/1092), Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf, Arapça, Aruz, Kafiye ve şiir tenkidinde ileri gelen bir alim olup, Bahreyn'lidir. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Beyrut, 1968, 2/31.

hiç mütenasip olmamasına rağmen Razî'ye sataşmış, tatmin edici cevaplar vermeden başka bir konuya atlamıştır¹⁶.

Müellif, belâgat ilimlerine ait konuların tariflerini belâgatçıların yaptığı tariflerden seçmek suretiyle yapmış, sonra sözü İbnü'l-Esîr'e bırakmıştır. İbnü'l-Esîr' in mahza mukallidi olmamaya itina gösteren müellifin çok az yerde İbnü'l-Esîr'e katılmadığını görüyoruz. Bazen de Tûfî'nin İbnü'l-Esîr'e cevap mahiyetinde çıkışlarda bulunduğu görülüyor. Buna rağmen müellifin İbnü'l-Esîr'e çok fazla bir itirazının da olmadığını söylemek mümkündür. Böyle olmasaydı zaten onun eserine bağlı kalmaksızın kendisi başlı başına bir telif meydana getirebilirdi. Halbuki müellif , el-İksîr'i büyük çapta İbnü'l-Esîr'in eserini özetlemek suretiyle meydana getirmiştir.

2. el-İksîr'in Kaynaklarıyla Mukayesesi

Tûfî'nin eserinin temel kaynağı olan "*el-Câmiu'l-Kebir fî Sinâ'ati'l-Manzûm mine'l-Kelâmi ve'l-Mensûr*" adlı eserde İbn el-Esir, Tûfî gibi Kur'an-ı Kerim'i belâgat ilimleriyle tefsir etme iddiasında değildir. Arap belâgatının da Kur'an'ı anlamada bir vasıta olduğu düşüncesinde olan İbn el-Esir de, belâgat dair örnekler için Kur'an-ı Kerim'i tamamen gözden geçirdiğini ifade etmektedir¹⁷ ancak; O, Tûfî gibi bir tefsir usûlü yazdığını söylememektedir. İbn el-Esir'in böyle bir iddiası yoktur. Dolayısıyla tefsir usûlüyle alakalı konular *el-Câmiu'l-Kebir*'de mevcut değildir. İbn el-Esir bu eserin girişinde, edebî bir telifte olması gereken kuralları içeren bir kitap yazmak niyetiyle bu telifte koyulduğunu, bu hususta kendinden önceki meşhur edebiyatçıların kitaplarından ele almadık hiç bir kitap bırakmadığını, bunların gizli ve açık yönlerini tarayarak belâgatı bir takım kurallara bağladığını ifade ediyor¹⁸.

Aynı müellifin bu konudaki bir diğer eseri olan "*el-Meselü's-Sâir*" adlı eseri de belâgata dair olup "*el-Câmiu'l-Kebir*"den daha kapsamlıdır. Tûfî, her ne kadar bu eserden alıntı yaptığını söylemese de aynı konular bunda daha geniş bir şekilde anlatılmaktadır.

¹⁶ Bkz. Tûfî, "el-İksîr", 25-27.

¹⁷ İbn Esir, "*el-Câmiu'l-Kebir*", 13.

¹⁸ İbn Esir, "*el-Câmiu'l-Kebir*", 1-2.

Yukarda da belirttiğimiz gibi Tûfî'nin "el-İksîr"i İbn el-Esir'in eserlerinden farklı bir niyetle yazılmış olup, edebiyatta olduğu kadar, Kur'ân ilimlerinde de oldukça iddialı bir teliftir. Dolayısıyla Tûfî'nin eserindeki tefsir usûlüne dair mukaddime kısmı bunlarda mevcut değildir. Kısaca ifade etmek gerekirse el-İksîr'in bunlardan farkı Tûfî'nin, tefsir usûlüne dair "el-İksîr" in başında yazdığı bu mukaddimededen ibarettir.

B. el-İKSİR'İN SİSTEMATİĞİ

Bir mukaddime ve üç kısımdan meydana gelen bu eserin mukaddime kısmı; tefsir, tevil kelimelerinin sözlük ve terim anlamları gibi temel tefsir meselelerine aittir. Birinci kısım tefsire ihtiyaç duyanlar ve duymayanlar şeklindeki Tûfî tarafından yapılan kelamın taksimatıyla ilgilidir. Burada Tûfî, kelamı lafzında yahut manasında kapalılık bulunanlar-bulunmayanlar, tefsire muhtaç olanlar-olmayanlar diye ayırmış ve kendine göre bir takım izahlarda bulunmuştur. İkinci kısım bir müfessirin bilmesi gereken meselelere dairdir. Üçüncü kısım ise belâgatın, Meânî, Beyân, Bedî' gibi üç ayrı şubesini beyân ilmi çatısında birleştirmek suretiyle meydana getirdiği gövde kısmından oluşmaktadır. Bunlara ilaveten Arapça'nın sarf, nahiv, ıstikak gibi gramerle ilgili bazı kurallara yer yer tesadüf edilmektedir.

Ayrıca eserde önce harfler ve özellikleri, tabiatları yanında, sarf-ıstikak ve fesahat gibi lafızla ilgili konuların işlendiği daha sonra belâgat konularına geçildiği görülmektedir. Yani müellif önce bir kelamı oluşturan temel unsur olan kelime ve lafızları ele almış, daha sonra da tamamen belâgat konularına geçmiştir. Konulara verilen örneklerde kitap ve sünnete öncelik verilmiş olmasına rağmen, bunlarda bulunamayan örnekler vecize, meşhur ediplerin sözleri ve meşhur şairlerin şiirleri gibi edebiyat türlerinden verilmektedir.

II. TEFSİR USÛLÜ OLARAK "el-İKSİR"

A. GENEL ÇERÇEVESİYLE "el-İKSİR"

İsminden de anlaşılacağı üzere Müellif Tûfî "İksir"i, Kur'ân-ı Kerim'in müşküllerini çözme niyetiyle kaleme almış olup, Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması hususunda dil ve belâgatın önemine dikkat çekmiş, bununla ilgili kaideleri göstermiştir. İbnü'l-Esir el-Cezerî¹⁹ nin "el-Câmiu'l-Kebîr" adlı eserinin özeti

¹⁹ İbnü'l-Esir el-Cezerî Ebu'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-

olan bu eserde müellif, tefsir, dil ve belâgat konularını tek eserde birleştirmiş, bütün bunları selef dönemindeki belâgat ilimlerinin müşterek adı olan "Beyan İlmi" başlığı altında toplamıştır. Tûfî belâgat ilimlerinin kendi dönemine kadar teşekkül etmiş olan ve kendi döneminde kullanılan Meânî, Beyân ve Bedî, şeklinde tasnife riayet etmeyerek, İbnü'l-Esîr'in metodunu takip etmiştir.

"el-İksîr" sahibi müellif Süleyman et-Tûfî, yazdığı bu eserin tefsir ilminde bir iksir olduğu iddiasında bulunmaktadır. Müellif, "el-İksîr"i her ne kadar belâgat konularına göre düzenlemiş olsa da, özellikle Kur'ân-ı Kerim'in tefsirindeki zorlukları halletmek üzere hazırladığı, hatta tefsir âlimlerince üzerinde mutabık kalınan kaideleri içeren "*el-İksîr fî Kavâidi't- Tefsîr*"²⁰ adında bir "tefsir usûlü" yazdığı kendisi tarafından ifade edilmektedir²¹. Dola-

Şeybânî, Cizre'de doğdu. Kabilesine nisbetle de Şeybânî denilmektedir. "Şeyban" kabilesinin ileri gelenlerinden olan babası el-Esîr, Musul Hükümdarı İmâdüddin Zengî'nin veziri Ebu Cafer el-İsfahânî, katında hususi bir yeri olması itibarıyla "el-Esir" yani tercih edilen/itibarlı lakabını almıştır. Ziyâüddin, bu zatın birer alim olarak yetiştirdiği üç oğlu olan (Mecdüddin, İzzüddin, Ziyâüddin)'den en küçüğüdür. Ziyâüddin, Musul'da tahsil yaptı. Ebu Temmam, Buhtürî, Mütenebbî gibi alimlerin divanları başta olmak üzere, pek çok şiir ezberledi. Nahiv, dil, ve beyan ilimlerini öğrendi. Bir müddet Selahaddin el-Eyyubî'nin hizmetinde bulundu. Selahaddin'in vefatı üzerine onun oğlu olan Efdal, Şam/Suriye hükümdarı oldu. Ziyâüddin İbnü'l-Esîr'de onun veziri oldu. İbnü'l-Esîr'in çalkantılı bir siyasi hayatının olmasına rağmen, kendisi ilim ve edebiyatla ilgisini hiç kesmedi. Aksine siyasi hayatı ve onun siyasi kişiliği bir çok alimle tanışmasına vesile oldu. Siyasetle daha fazla uğraşmasına rağmen onun edebi şöhreti siyasi şöhretine üstün geldi. Ziyâüddin'in en meşhur eseri "*el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Katibi ve's-Şâir*" olup, "el-İksîr" in temel kaynağı olan "*el-Câmiu'l-Kebîr*" onun ikinci önemli eseridir. Ayrıca *Divânü't-Teressül*, *el-İstidrâkât*, *el-Veşyü'l-Merkâm*, gibi bir takım eserleri de vardır. Bütün eserleri için bkz. . Şerefüddin, *İbn Esîrler ve Meşâhîr-i Ulema*, Dersaadet, 1322, s.138--139; İsmail Durmuş, "*İbnü'l-Esîr Ziyâüddin*" DİA, İstanbul, 2000, XXI,30-31. Ayrıca kendisinin diğer ağabeyleriyle karıştırılmaması için burada onların isimlerini ve en mühim eserlerini de zikretmeyi uygun buluyoruz. En büyük ağabeyi Mecdüddin, İbnü'l-Esîr Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1233)'dir. *El-kâmil fi't-Târih*, *Üsdü'l-Gâbe*, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, onun en önemli eserleridir. Abdülkerim Özeydin, "*İbn Esir izzüddin*" DİA, İstanbul, 2000, XXI, 26-27. İkinci ağabeyi, İzzüddin İbn Esir Mecdüddin (606/1210)'in "*el-Câmiu'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl*, *En-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis*" en önemli eserleridir. Ali Osman Koçkuzu, "*İbnü'l-Esîr Mecdüddin*" DİA, İstanbul, 2000, XXI, 28-29.

²⁰ Eserin müellif tarafından ifade edilen adı "*el-İksîr fî Kavâidi't-Tefsîr*" olmasına rağmen nâşir tarafından "*el-İksî fî İlmi't-Tefsîr*" olarak isimlendirilmiştir. Biz de eserin şöhret bulduğu bu ismi kullandık.

²¹ Tûfî, "*el-İksîr*", 1.

yısıyla eser belâgat kaidelerini Kur'ân ayetleriyle anlatan bir belâgat kitabı olmasının yanında aynı zamanda bir tefsir usûlü denemesidir

Kur'ân-ı Kerim'in belâgatın en üst derecesine göre nazil olduğunu dolayısıyla belâgatı ve belâgat ilimlerini anlamadan Kur'ân-ı Kerim'i anlamının mümkün olmadığını, Kur'ân-ı Kerim ile belâgatın birbirinden ayrı olamayacağını düşünen müellif, eserinin muhtevasını belâgat ilimlerine göre tertip etmiş, verdiği örneklerde ise Kur'ân ayetlerine öncelik tanımak suretiyle eserinin diğer belâgat kitaplarından farklılığını göstermeye çalışmıştır. Ayrıca eserin mukaddime bölümünü de tamamen tefsir ilimlerine ayırmak suretiyle müellif kendi mantığına göre bir tefsir usûlü hazırlamıştır.

“el-İksîr” efradını cami ağıyarına mani olarak tavsif edilebilecek kadar mutlak manada bir tefsir usulü değildir; ancak dil, belâgat ve tefsirin müşterek konularıyla ilgili bir takım kaideleri ele alması bakımından, bu ilimlerin kesiştikleri bir noktada bulunmaktadır. Eser, Kur'ân ve tefsirine ait hususların lugavî yönüyle ilgilenmekte, buna dair usûlü göstermektedir. “el-İksîr”i tek cümleyle, “Kur'ân ayetleriyle belâgat” şeklinde nitelendirmek mümkündür. “el-İksîr”de tefsir usûlünün dil ve belâgatla ilgili konularının herhangi birine az veya çok temas edilmiş olup, müellif eserin mukaddimesini tamamen tefsir usulüne ayırmıştır. Şimdi bu bölümde Tûfî'nin tefsirle ilgili görüşlerini sunacağız.

1. Tûfî'ye Göre Tefsirdeki İhtilafların Sebepleri:

Müellif bu konuda özetle şu bilgileri vermektedir:

“Sahabeden nakledildiğine göre ashâb-ı kiram; tefsire dair bazı bilgileri, akranları olan diğer ashaptan alma ihtimali vardır. Bu ihtimale rağmen, biz onların tefsire dair bilgilerinin ekseriyetini Resûlullah (s.a.v.)'tan almış olduklarını düşünüyoruz.. Resûlullah (s.a.v.) zamanında kendisinin ilmüne ve fetvasına başvurulmuş bir takım sahabî bulunmasına rağmen, yine bize göre, ashâb bu ilmi doğrudan Resûlullah (s.a.v.)'tan almışlardır. Bize göre Resûlullah (s.a.v.) Kur'ân'ı harf harf öğretmeden vefat etmemiştir. Bununla beraber bugün Müslümanlar arasında dolaşan tefsir rivayetlerinin çoğunun Resûlullah'ın söylemediği şeyler olduğu hakkındaki kanaatimiz kesindir²².

²² Kanaatimizce müellif, kendi dönemindeki uydurma tefsir rivayetlerinin çokluğunu ifade etmek istemiştir.

Şayet bugün bunlar faraza Resûlullah'a arz edilmiş olsalar, O bunların çoğunu reddeder, tefsir adına konuşanları da bu işten men ederdi”.

Müfessirlerin Kur'ân'ın bir harfinde yahut bir ayetinde on veya ondan daha fazla farklı ihtilaflara düştüklerini görüyoruz. Bize göre bunun sebebi şudur: Bazı sahabenin Resûlullah (s.a.v.)'den aldıkları tefsir ilmini mümkün mertebe birbirlerine naklettiler; ancak bazıları da bildiklerini başkalarına nakletmeden ani bir ölümle vefat etti. Resûlullah (s.a.v.)'in vefatından sonra sahabe muhtelif beldelere dağıldı. Elbette her sahabî Kur'ân-ı Kerim'in tamamının tefsirini biliyor değildi. Resûlullah (s.a.v.) zamanında bunlar sayılı kimse-lerdi. Bunlar bildikleri bazı ayetlerin tefsirini tabiîne naklettiler²³. Belki tabiînden olan bu zatlar tefsir ilminin diğer kalan kısmını tamamlamak için başka bir sahabe ile bir arada bulunamadı, bulunduyorsa da kendisinde olmayan şeyleri o sahabede bulamadı. Dolayısıyla bildikleriyle iktifa etti. Bu sefer Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin tefsirini, dil, sünnet diğer ayetler, tarihi bilgiler ve kıssalarla tefsir etmeye başladı. Derken sahabenin de isteği dışında tefsire bir takım İsrâiliyyat cinsinden rivayetler girmeye başladı. Bu rivayetler öylesine çoğaldı ki her nesil kendinden öncekine bir takım şeyleri ilave ederek yeni bir tefsir meydana getirdi. Bir takım sözleri ve tercihleri kendi mezheplerine nispet ettiler. Mezhepler arası ihtilaflar meydana gelmiş oldu”²⁴.

Tefsirdeki bir takım ihtilafların çözülmenden kendi dönemine kadar birikmesini, ulemanın Kur'ân hakkında bilgisizce konuşmayı yasaklayan dini nasların yüklediği sorumluluk duygusuna bağlayan müellif, “Kur'ân-ı Kerim'in nüzül dönemine daha yakın olan selef alimlerinin Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etmeye kendilerinden daha ehil olmalarına rağmen yapmadıklarını, daha sonra gelen alimlerin de bunu selefin yapmadığı şeylerde hataya düşeriz korkusuyla yapmadıklarını, çekimser davrandıklarını zikrediyor”²⁵.

Fukaha için caiz olan ihtilafların tefsir ilminde de geçerli ve caiz olduğunu, zira her ikisinin de dinden olduğunu, bu ihtilafların Arap dilinin özelliklerine, hadislerin sıhhat derecelerine, ulemanın hadisteki ihtilaflarına bağlı olduğunu söyleyen müellif, hadisleri sıhhat derecelerine göre sınıflandırıyor²⁶.

²³ Tûfî, “el-İksîr”, 5-6.

²⁴ Tûfî, “el-İksîr”, 6-7.

²⁵ Tûfî, “el-İksîr”, 9-10.

²⁶ Tûfî, “el-İksîr”, 12-14.

Müellif Tûfî, tefsirdeki ihtilafların bir diğer sebebinin de müfessirlerin delil olarak kullandıkları hadislerin sıhhati hususundaki bilgilerinin yetersiz olmalarına bağlıyor ancak; mütevâtir haber, âhâd haber gibi daha önceki alimlerin, hadislerin ittisali ve sıhhati hakkında yaptıkları meşhur tasnifleri tekrarlama dışında yeni bir yorum yahut izahatta da bulunmuyor.

2. Tûfî'nin Tefsirdeki Metodu

Bizim buradaki metottan kastımız, genel anlamda müfessirlerin uydukları tefsir kurallarıdır. Bunlara Tûfî'nin bakış açısı nedir? Burada bu sorunun cevabını arayacağız.

Müellif, metodla ilgili açıklamalarının başına akıllı yerleştiriyor. Tûfî'ye göre akıl ve muhakeme gücü hadiseleri tahlil etme bakımından her şeyden önce gelmektedir. Zira bir konuda ellerinde aynı deliller bulunan kimseler farklı hükümler verebilmekte, farklı sonuçlara ulaşabilmektedirler. Bundan sonra Tûfî metotla ilgili görüşlerini şöyle özetliyor:

“Evvela kati delil, yani Kur’ân-ı Kerim, saniyen tevatür derecesindeki sünnet, sonra alimlerin bir konudaki icmâi, daha sonra sahih olan tek kişinin haberi/âhâd haber”.

Bunlardan ilk ikisinin kesinlik ifade ettiğini söyleyen müellif icmâ'nın bir delile dayandığı takdirde kat'î bir ilim ifade ettiğini, tek kişinin haberinin de zan ifade etmesine rağmen tercih edilen görüşe göre kendisiyle amel edilmesinin gerektiğini belirtmektedir.²⁷

Müfessirlerin Kur’ân’da neshin varlığına delil olarak gösterdikleri ve nesih ayetleri olarak isimlendirdikleri ayetlere dayanarak Kur’ân’da neshin varlığını kabul eden Tûfî, bu görüşüyle de ekseriyetten ayrılmamaktadır.²⁸

Tûfî riyâzet ve mücâhede ehli olan mutasavvıfların riyâzet ve açıklıkla ilahi feyzi almaya bu sayede de bazı gaybî bilgileri elde etmeye müsait hale geldiklerini dolayısıyla mutasavvıflarca yapılan işârî tefsirin prensipte kabul edilebileceğini söylüyor.²⁹

²⁷ Tûfî, “*el-İksîr*”, 11-12.

²⁸ Bkz. Tûfî, “*el-İksîr*”, 22.

²⁹ Tûfî, “*el-İksîr*”, 24-25.

Müellif Tûfi bilinenlerden farklı olarak, genellikle fıkıh alimlerinin kullandıkları icmâ' metoduna dikkat çekerek, bu ümmetin hata üzerinde ittifak etmeyeceklerine dair rivayetlere yer vermiş³⁰ dolayısıyla tefsirde de icmâ'dan söz etmiştir ki bu görüşü orijinal bulduğumuzu söylemek istiyoruz. Zira dînî konulardaki ihtilafların, şaz ve nadir görüşlerin özellikle tefsir disiplinde yoğunlaştığını, tefsirde İsrâiliyyatın başlı başına bir konu olduğunu izaha lüzum görmüyoruz. Doğrusu icmâ' kuralının tefsirde de tatbikini, tefsirdeki ihtilafların en aza indirilmesi, üzerinde ittifak edilmeyen şaz görüşlerin yeniden gözden geçirilmesi hususunda yeni bir bakış açısı getirmesi bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz. Yani öncelikle tefsirde tartışılmaması gerekenlerle, tartışılması gerekenleri ayırma hususunda icmâ' prensibinin önemli bir faktör olduğunu düşünüyoruz.

Tûfi bu konuya şöyle devam ediyor:

“Bir ayetin tefsirine dair rivayetler sahih nass, icmâ' gibi kuvvetli bir delil değil de zayıf bir haber olabilir veya kendisini zan olmaktan çıkaracak akli vb. bir karineden mahrum bir haber olduğu gibi alimler arasında ihtilaf edilen bir haber olabilir. Haber, tarih-siyer kitaplarında geçmesine rağmen sıhhati hakkında pek fazla bir şey bilinmeyen, kendisini zannî olmaktan çıkarak bir delile muhtaç olabilir.

Eğer haber, ilahi kelamın zahirinden anlaşılabilir zahiri manaya veya akla uygun olursa, zahiri manayı takviye için kullanılabilir. Ancak rivayetler ayetten anlaşılabilir zahiri manaya veya akla uymuyorsa kabul edilmez.

Alimler arasındaki anlamı ihtilafli olan haberler hakkında da müellif şöyle diyor:

Şayet hem temizliğe hem de hayıza delalet eden (kur') lafzı gibi uzlaştırılması mümkün olmayan yani iki farklı anlamıyla birlikte tenakuz teşkil eden bir lafız olursa, lafzın aynı anda iki manaya hamlinin caiz olmaması sebebiyle anlamlardan birinin tayinine çalışılır. Ancak ulemanın ihtilafı, bir tenakuzdan dolayı değil de görüş farklılığından kaynaklanıyorsa bakılır; Şayet lafız farklı anlamların tamamına muhtemelse, bu ihtimaller kuvvette ister eşit olsun, ister birisi diğerinden daha tercihli olsun, lafzı bu farklı görüşlere hamletmek gerekir. Eğer bu ihtimallerden biri diğerine önceki müfessirler tarafından tercih

³⁰ Bkz. Tûfi, "el-İksîr", 12.

ediliyorsa lafız bu görüşe hamledilir. Lafız sebepsiz yere bu ihtimallerden birine hamletmek onu bozmak demek olur ki bu caiz değildir. Şayet bu ihtimallerden birini tercih hususunda bir tezat yaşanır, lafzın bu manaya delaletindeki durumuna, yahut söyleyenin durumuna, veyahut harici bir sebebe, ya da tercih sebebi olabilecek diğer unsurlara bakılır³¹.

Tûfî anlattığı tefsir metodunu bazı örnekler üzerinde göstermeye çalışıyor ki bunlardan bazıları şöyle:

Örnek 1. Allah Teâla'nın (*Felâ üksimü bi Mevâki'in-Nücûmi ve İnnehû lekasemüin Lev Ta'lemûne Azîm*)³² ayetlerindeki "Mevâki'in-Nücûm" hakkında müfessirler batan yıldızların düştüğü yer, Kur'ân-ı Kerim'in indiği yer, manalarına geldiğini söylemektedirler. Lafız bu ikisine de muhtemeldir. Buradaki lafızla Cenâb-ı Hakkın iki manayı da murademiş olma ihtimali vardır. Zira ikisi de büyük hadiselerdir. Biz bunları özellikle bir lafızla hem lafzın hakiki manasını, hem de mecazi manasını kapsadığının caiz olduğunu söyleyenlerin görüşlerine binaen söylüyoruz" diyen Tûfî, (*Ve'd-Duhâ*)³³ (*Ve'l-Leyli İzâ Yağşâ*)³⁴ ayetlerindeki yeminlerin, kuşluk ve gece vakitlerindeki büyük hadiseler üzerine yapıldığına dair görüşler yanında; buralardaki (Halık/Rab) muzaflarının hazfiyle meydana gelen mecazi manaların murad edilmesinin caiz olduğuna dair görüşlere yer veriyor³⁵.

Örnek 2. (*Asâ en Yeb'aseke Rabbüke Makâmen Mahmûdâ*)³⁶ ayetindeki "Makam-ı Mahmud"a şefaath, vesile ve Arş'ta bulunan bir makam gibi 12 farklı mana verildiğini beyan eden müellif, bu terkinin bu manaların hepsine gelebileceği gibi, bu manaların tamamına da gelme ihtimalinin bulunduğunu söylüyor. Tûfî, bu manalardan herhangi birini tercih etmenin mümkün olduğu gibi lafız bu manaların tamamına hamletmenin de caiz olduğunu zikrederek, Cenâb-ı Hakk'ın, O'nun şefaathını kabul etmesine, Cennet'in en yüksek mevkiilerinden biri olan "Vesile" yi kendisine vermesine bir maninin bulunmadığını söylüyor. Tûfî buradaki Arş üzerine oturmanın Ehl-i Sünnet alimlerinin anla-

³¹ Tûfî, "el-İksîr", 12-13.

³² 56. Vakıa, 75.

³³ 93. Duhâ, 1.

³⁴ 93. Leyl, 1.

³⁵ Tûfî, "el-İksîr", 13.

³⁶ 17. İsrâ, 79.

diği şekilde bir oturma olduğunu, bidat sahipleri (Mücessime)'nin anladığı anlamda bir oturma olmadığını kaydediyor³⁷.

“Bir ayetin tefsirindeki kapalılığı gidermek isteyip de ayetin tefsiri hakkında söylenenler arasında bir muâraza meydana geldiğini gördüğün zaman, önce akli bilgilere, sonra nakli bilgilere, sonra da ayetin lugavî durumuna, ayetteki lafızların muktezasına, ayetin Meânî ve Beyân ilimlerine göre durumlarına bakman sana fayda sağlar. Şayet bu metodu yukarda benim uyguladığım gibi uygulamazsan anlattığım bu metodun sana bir faydası olmaz” diyen müellif, tefsirlerdeki ihtilaflardan ancak bu şekilde kurtulmanın mümkün olduğunu söylüyor³⁸.

3. Tûfî'ye Göre Bir Müfessirin Bilmesi Gereken İlimler

Bir sözün manasının açık veya kapalı oluşuna göre ikiye ayrıldığını söyleyen Tûfî, açıklamaya gerek olmayan ayetlerdeki ilâhî hikmetin, mükellef olan kimselerin Kur'ân'dan ilk bakışta anladıklarıyla amel etmeleri gerektiği hikmetine mebni olduğunu, anlamı kapalı olan ayetlerdeki ilâhî hikmetin insanları araştırmakla mükellef tutmak, Kur'ân'ın i'câzını ortaya koymak, ulemayı içtihat ibadetiyle mükellef tutmak, bazı kimselerin bu müphem ayetlere bakıp da sapıp sapmayacakları hususunda onları imtihan etmek gibi sebeplere dayandığını söylüyor³⁹.

Müellif bir müfessire lazım olan ilimleri Matematik, Astronomi, Geometri, Tıp, gibi. aklî ilimler; Kur'ân, Hadis, tefsir, Nahiv, Arap dili, Fıkıh, Fıkıh usûlü, Akaid, Usûlu'd-din, Ef'âlü'l-mükellefîn gibi naklî ilimler olarak sayarken Kur'ân ilimlerini de, Kur'ân'ın lafzıyla ilgili ilimler ve Kur'ân'ın manasıyla ilgili ilimler olmak üzere ikiye ayırıyor. Bunları Garîbü'l-Kur'ân, Sarf, İ'rab ve Kıraat olarak sayan müellif, Kur'ân'ın manasıyla ilgili ilimleri de felsefecilerin ilgilendikleri kevnî ilimler, Akaid ilmi, geçmiş milletlerin kıssaları, vaaz-irşat ilmi, Nâsîh- Mensûh ilmî, Hikih, Hadis ve Tasavvuf ilimleri olarak belirtiyor⁴⁰.

³⁷ Tûfî, “el-İksîr”, 14.

³⁸ Tûfî, “el-İksîr”, 15.

³⁹ Tûfî, “el-İksîr”, 2-5.

⁴⁰ Tûfî, “el-İksîr”, 17-24.

C. TÛFÎ'NİN KUR'ÂN İLİMLERİNE DAİR VERDİĞİ BİLGİLER

Tûfî eserinde bütün Kur'ân ilimlerinin tamamına yer vermediği gibi, bunları belirli bir sıraya göre tertip etmiş değildir. Bizim burada ele alacağımız ve belirli bir sırayla anlatacağımız konular el-İksîr'in satır aralarından derlediğimiz malumattan ibaret olup el-İksîr'de bunlar dağınık bir vaziyette-dir.

1. Tûfî'nin Lugavî Tefsir Hakkındaki Görüşleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi müellif Tûfî, bu eseriyle tefsirdeki meto-dunu dil ve belâgat üzerine yoğunlaştırmış ve dile büyük önem vermiştir. Do-layısıyla bu eserde Arap dilinin bütün şubelerine ait bazı bilgiler bulmak mümkündür. Ancak eserde tefsir, dil, belâgat konuları iç içe işlenmiş oldu-ğundan bunlar birbirinden ayrılmamıştır. Her ne kadar dil, belâgat birbirlerin-den çok farklı şeyler olmasa da özellikle tedvin döneminden sonra branşlar arasında bazı teamüller ön plana çıkmış, kesin çizgilerle olmasa bile Sarf-İştikak, Nahiv gibi dil konuları Meâni, Beyân ve Bedî' gibi belâgat konuların-dan ayrılmışlardır. el-İksîr'de bu ayırma itina gösterilmemiştir. el-İksîr'de bunların tasnifinde olduğu gibi konuların işlenişinde de bir takım dengesizlik-ler göze çarpmaktadır.

Lugavî tefsirle ilgili Mübhemâtü'l-Kur'ân, Mecâzü'l-Kur'ân gibi ilim-lere ait başlıklar belâgat konuları dikkate alınarak verildiği için, belâgatın konuları yönüyle pek fazla eksikliği olmayan eserin, Kur'ân ilimlerine dair konu-larda pek çok eksikliği görülmektedir. Mesela Kur'ân-ı Kerim'de garip kelimele-rin bulunduğu dair verilen bilgi iki satırdan ibaret olup⁴¹ adeta bir konu başlığı gibidir. Yine böylece Sarf ilmine dair verdiği bilgiler üç beş satırdan ibaret olup, belâgat konuları içerisinde⁴² bir vesileyle aktarılmıştır. Müellif eserde adeta lugavi ilimlerin sayım ve dökümünü yapmış ancak, müellifin daha ziyade belâgata yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Tûfî, lugavî tefsirle ilgili olarak, Kur'ân'da müşterek lafızların bulun-duğunu, bunların manalarının bazı karineler vasıtasıyla bilinebileceğini söyle-

⁴¹ Bkz. Tûfî, "el-İksîr", 18.

⁴² Bkz. Tûfî, "el-İksîr", 19.

yerek bunlara bazı örnekler veriyor⁴³. Kur'ân'da müterâdif lafızların bulunup bulunmadığı münakaşasına temas ederek bazı alimlerce Kur'ân'da olmadığı iddia edilen müteradif lafızların Kur'ân'da bulunduğunu zikrediyor⁴⁴. Burada müellifin de önem atfettiği, bizim de lugavî tefsirle ilgili olarak lüzumlu bilgilerden önemli gördüğümüz bazı konuları sırasıyla ele alacağız.

a. Tûfî'ye Göre Mübhemîn Tefsiri / Mübhemâtü'l-Kur'ân

Bu sahadaki ilk telifin Süheylî (581/185)'ye ait olduğu bildirilmektedir. Bunu, İbn Asâkir el-Gassânî (636/1238) "*et-Tekmile ve'l-İtmâm*" adlı eseriyle, Bedruddin İbn Cemâ'a (733/1333) *et-Tibyân li men Lem Yüsemme el-Kur'ân* adlı eseriyle, Süyûtî (911/1505) *Müfhimâtü'l-Akran fî Mübhemâtü'l-Kur'ân* adlı eseriyle, en-Necefî (1085/1674) "*Keşfü Gavâmızı'l-Kur'ân*" adlı eseriyle, el-Hüseynî (1307/1889) "*el-İhvân fî Tefsiri mâ Übhime ale'l-Âmmeti min Elfâzi'l-Kur'ân*" adlı eseriyle takip etmiştir⁴⁵.

Tûfî'den takriben bir asır önce bu konuyla ilgili ilk telif meydana gelmiştir. Dolayısıyla az da olsa Tûfî'nin bu konuda söyleyeceği bazı şeyler olmalıdır.

Kur'ân- Kerim'de anlamı kapalı ayetlerin anlamlarının ilk anda kapalı ifadelerle getirilmesinin en önemli sebep ve hikmetini o şeyin vahametini, büyüklüğünü göstermek olduğuna bağlayan müellif şöyle diyor: "Önce ilahi hitabı dinleyen muhatabın zihni farklı mecralara gider, Bu açıklama muhatabın zihnindeki o farklı ihtimallerden bazılarında karar kılar, böylece muhatap artık o kapalılığı anlamaya müsait hale geldikten sonra, bu kapalılığı açıklayıcı mahiyetteki ayetler gelir. İşte bu üslup daha belîğ olup, hadisenin muhatabın zihninde daha kalıcı olmasını sağlar". Bu durumun Resûlullah (s.a.v.)'in bir çok hadisinde de bulunduğunu söyleyen müellif, bu konuyu bir çok ayet ve bazı hadislerle ispata çalışmaktadır⁴⁶.

b. Tûfî'ye Göre Mecâzü'l-Kur'ân

Mecaz konusu Kur'ân ilimleri alanında mütekaddimîn alimleri arasında tartışma konusu olan Kur'ân ilimlerinden belki de ilkidir. Bu sahada

⁴³ Bkz. Tûfî, "*el-İksîr*", 82.

⁴⁴ Bkz. Tûfî, "*el-İksîr*", 50-51.

⁴⁵ Hüseyin Yaşar, *Kur'ân'da Anlamı Kapalı Ayetler*, İzmir, 1997, s. 21-22.

⁴⁶ Bkz., Tûfî, "*el-İksîr*", 112-113; İbn el-Esir, "*el-Câmiu'l-Kebir*", 160-169.

yazılan ve Ebu Ubeyde Mamer b. el-Müsennâ (210/824) ya ait ilk eser olan “*Mecâzü’l-Kur’ân*”ın sert tartışmalara sebep olduğu bilinmektedir. Özellikle İbn Teymiye hareketi olarak göze çarpan ve selef çizgisinde ısrarlı olduklarını iddia eden “*Selefiye*” ekolüne mensup bazıları mecazı şiddetle reddetmektedirler. Ancak başta Ehl-i Sünnet alimleri olmak üzere alimlerin çoğunluğu Kur’an-ı Kerim’de de mecazın varlığı, bunun Kur’ân’daki belâgatın bir gereği olduğu görüşünü savunmuşlardır. Kur’ân’daki mecazı ele alan ikinci önemli eser, İzzüddîn b. Abdisselâm (660/1262)’a ait “*Mecâzü’l-Kur’ân*”dır. Müellif eserinde, mecazın, az bir lafızla ifade edilen çok mananın Resûlullah (s.a.v.)’e verilen “*Cevâmiu’l-Kelim*”⁴⁷ mucizesi olduğuna işaret ederek⁴⁸ başladığı mukaddimesinden sonra, Kur’ân-ı Kerim’deki mecazları gerekçeleriyle beraber geniş bir şekilde anlatmıştır. Bunların dışında da bu konuda yazılan bir takım çalışmalar vardır.

Tûfî mecaz konusundaki münakaşalara girmeden doğrudan konuya girmiş, genellikle diğer belâgat kitaplarında olduğu gibi, hakikat ve mecazın tarifini yapmış, mecazi manaya delalet eden karineleri, mecazın sınıflarını diğer belâgat kitaplarındakine benzer bir şekilde anlatmıştır. Tûfî bunlardan farklı olarak bu bölümde; Arap diliyle ifade edilen lafızların kendi zamanına kadar pek yaygın olmayan vaz’î delaletiyle ilgili taksimata yer vermiştir. Lugavi, şer’î, örfî olarak lafzın vaz’î delaletinin taksimatını yapan müellif, bunları örneklerle açıklamıştır. Bu yönüyle bir usûl kitabında olması gerekeni yapmıştır⁴⁹.

1. Tûfî’nin İlmî Tefsir Hakkındaki Görüşleri

Kur’ân-ı Kerim’in bir hidayet kitabı olduğunu, dolayısıyla fen ve teknikle ilgili konuların kendinden beklenmesinin yanlış olduğunu ileri sürmek suretiyle ilmi tefsire itirazda bulunanların olmasına rağmen, özellikle son asırda daha fazla ön plana çıktığını görmekteyiz. İlahî mesajın bir hidayet

⁴⁷ Cevâmiu’l-Kelim, çok anlam taşıyan kısa az-öz söz söylemektir. “Bilesiniz ki bana Ku’ân ile birlikte bir benzeri verilmiştir” (Ebu Davud, Süne, 4604-5; Tirmizi, İlim, 10) hadisinde beyan edildiği gibi. Konuyla ilgili hadisler için bkz. Buhari, Cihad, 123; Müslim Mesâcid, 5-8; Eşribe, 73.

⁴⁸ İzzüddîn Abdulazîz b. Abdisselâm, *el-İşâre ile’l-Îcaz fî Envâi’l-Mecâz*, (thk. Remzi Sadüddin), Beyrut, 1987, s. 3.

⁴⁹ Bkz. Tûfî, “*el-İksîr*” 60-67; İbnü’l-Esir; “*el-Câmiu’l-Kebîr*”, 31-33, “*el-Meseli’ü’sâir*”, 74-80. Cevâmiu’l-Kelim, az

rehberi olmasının onun bir çok kevnî ilmin de kaynağı olmasına mani olmadığını savunanlar "*İlmi Tefsir Metodu*"nu Gazâlî (505/1111), Râzî (606/1209) gibi bazı önemli selef alimlerine kadar dayandırmaktadırlar⁵⁰.

Yukarıda kısmen zikrettiğimiz gibi, müellif Tûfî Kur'ân-ı Kerim'in tefsiri için bir çok ilmi zaruri görüyor. Bunlar içerisinde bugün müspet ilim denen bir çok ilim de var. Kur'ân-ı Kerim'de delaleten veya işareten zikredilen fevkalade hadiseleri, bitip tükenmesi mümkün olmayan bir denize benzeten müellif, prensipte bu tarz tefsiri benimsediğini ifade ediyor; ancak tabiatıyla saydığı ilimlerin mahiyetlerine ve içeriklerine dair pek fazla bir bilgi de vermiyor. Ne var ki yaşadığı döneme göre kendisinin ilmi tefsire bakış açısını gösteren müspet açıklamalarda bulunması bize göre olumlu bir durumdur. Ancak müellifin bu konuda ihtiyatlı olduğunu söylemek yerinde olur⁵¹.

Müellif Kur'ân ayetleriyle murat edilmeyen bir takım anlamların kendisine yüklenmesini de hoş görmediğini, "*Allah Teâlâ gökten bir su indirdi de vadiler alabildiğince sel oldu. Sel de yüze gelen bir kef (köpük) yüklendi. Ziyet eşyası veya kap kacak yapmak maksadıyla ocak üzerine koyup, ateş yaktıkları şeylerden de onun gibi bir kef oluşur. Allah hak ile batılı böyle misallerle anlatır. Ama o köpüğe gelince o atılır gider. İnsanlara fayda veren şey ise, yer yüzünde kalır. Allah böyle misaller verir*"⁵² ayetini kimyacıların ilahi muradın dışında ve kendi görüşleri doğrultusunda açıkladıklarını söyleyerek bir örnekle de olsa bu konuya dikkat çekiyor.

Tûfî, mezkûr ayetteki konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Ulemadan bir çoğu, iddialarını ispatta şüpheli şeylere sarılıyorlar. Yani kimyagerler, bu ayeti davalarının doğruluğuna delil gösteriyorlar. Ayetteki "*Ğusâen*" kelimesinin karışık halde bulunan bir takım madenlere karışan tabiatıyla da kabaran, madendeki faydalı olan şeyleri, faydasız mizaçta olan köpüğümsü şeylerden ayıran bir iksire delalet ettiğini veya bu kelimenin o köpükten meydana gelen yakıta işaret ettiğini söylüyorlar. Bu lafzın onların söyledikleri bir takım manalara muhtemel olduğu şüphesizdir. Ancak müfessirlerin ittifakına göre bu ayetten Allah'ın muradı bunların bu ayete yükledik-

⁵⁰ Celal Kırca, "*Kur'ân ve Fen Bilimleri*", İstanbul, 1997, s. 55,61; "*Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler*", İstanbul, 1981, s. 65-74.

⁵¹ Mesela bkz. Tûfî, "*el-İksîr*", 23.

⁵² 13. Ra'd, 17.

leri mana değildir. Bu Cenab-ı Hakkın iman-küfür, hak-batıl için gösterdiği bir darb-ı meseldir. Allah Teâlâ imanı, o köpüğü taşıyan ve vadilerde akan yağmura benzetti ki, bu köpük ot, ağaç, vb. şeyleri taşımaktadır. Bu sebeple bu köpük etrafa parçalar saçan bir keftir. Bu parçalardan yerde biten otlar faydalanır, susayanlar suya kanar. Veya etrafa dağılan bu parçalar vasıtasıyla demir, kalay, bakır gibi ateşte eritilen madenler kendisinden faydalanır. Çünkü bu keft parçaları onların kötülerini ve faydasızlarını gideriyor, süs eşyası gibi bir takım kıymetli eşyalar yapılmak suretiyle kendisinden istifade edilen saf maddeyi/cevheri ise bırakıyor, diyen Tûfî, bu ayette ilâhî muradın bu olmadığına dikkat çekiyor. Bazı müfessirler de mezkûr ayetteki “yerde durur” ifadesinin manasını, madenler köpüklerini görülebilecek şekilde atar, özlerini yeryüzünde gizli bir halde bırakırlar, diye açıklıyorlar ve bu mananın da kimyagerlerin görüşlerine uygun düştüğünü söylüyorlar diyen müellifin, bu ifadelerinden onun bu tarz tevillere daha temkinli yaklaştığını anlıyoruz⁵³.

3. Tûfî'nin Kur'ân-I Kerim'in İ'câz ve Belâgatına Dair Verdiği Bilgiler

Kur'ân ilimlerinin kaynak bakımından en şanslı denilebilecek bir ilim dalıdır i'câz. Bilhassa Resûlullah (s.a.v.)'in en önemli mucizesinin Kur'ân-ı Kerim olması hasebiyle i'câz konusu Mutezile dahil bütün Müslümanların hemen hemen üzerinde ittifak ettiği konulardan bir tanesidir. Bu konuda Ali b. İsa er-Rummânî (384-994)'nin İ'câzü'l-Kur'ân'ı, *Hattâbî* (388/998)'nin *İ'câzü'l-Kur'ân'ı*, Mahmud b. Ebi'l-Hasen, en-Nîsâbûrî (553/1158)'nin *İ'câzü'l-Beyân an Meâni'l-Kur'ân'ı*, Ebu Bekr el-Bakıllânî (403/1013)'nin *İ'câzü'l-Kur'ân'ı*, Abdulkâhir el-Cürcânî (471/1078)'nin *Delâilü'l-İ'câz'ı*, Suyûtî (911/1505)'nin *İ'câzü'l-Kur'ân'ı* başta olmak üzere irili ufaklı pek çok eser zikretmek mümkündür.

Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi, Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'in onun yaşlılık döneminde dünyaya gelmesi gibi harikuladelikleri Kur'ân-ı Kerim'in mucizelerine örnek gösteren Tûfî, Kur'ân-ı Kerim'in manası kadar lafzının da mu'ciz olduğunu, zira onun belâgatın en üst mertebesine göre nazil olduğunu ifade ediyor. Kur'ân-ı Kerim'de çirkin sayılabilecek hiçbir kelimenin bulunmadığını, çirkinliğin aslında kelimenin zatında olmadığını, bunun

⁵³ Tûfî, “*el-İksîr*”, 23.

izafi bir bir durum olduğunu, bazı insanlarca çirkin görülen bu kelimelerin aslında Kur'ân-ı Kerim'in muhataplarının dili ve örfü olduğunu ifade ediyor⁵⁴.

Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarının olduğu kadar terkinin de mu'ciz olduğunu belirten müellif şöyle diyor:

"Kuran-ı Kerim'in beyan mertebelerinin en yükseğinde olması hasebiyle dilciler benzerini getirmekte aciz kaldılar. Kur'ân-ı Kerim'in Arap dilini güzel kullanan diğer ediplerin sözlerinden bir diğer farkı da onun telif yönüdür. Çünkü onun müfredatı, kullandığı kelimeler, Kur'ân'ın nüzûlünden önce de bütün insanlar-tarafından kullanılan yani halk arasında kullanılan kelimelerdir. Zaten böyle olmasaydı Arapça bir Kur'ân olmazdı. İstersen "*Ya Erzu'bleî veyâ Semâü Eqlî ve Ğîza'lmâü ve'stevet ale'l-Cûdiyyi ve Qîle bu'den li'l-Qavmi'z-Zâlimîn*"⁵⁵ ayetiyle "*Ve İzâ Raeytehüm Tü'cibüke Ecsamühüm ve in yeqûlû tesme' li Qavlihîm ke ennehüm Huşübün Müsennedeh, Yahsebüne külle Sayhatin aleyhim hümü'l-Adüvvü Fahzerhüm Qatelehumullâhü ennâ Yü'fekûn*"⁵⁶ ayetlerine bak. Bu iki ayetten her bireri altı cümle ihtiva ediyor. Ayetlerin terkindeki kuvvete ve aralarındaki irtibat ve ahenge, dayanışmaya bakarsan ayetlerdeki lafızların yerli yerince yerleştirildiğini göreceksin. Öyle ki bunlardan bir lafız veya bir cümle yerinden oynatılsa ayetin nazmı hemen bozulur, fasılların ve cümlelerin çoğalmasıyla birlikte kelamın güzelliği kaybolur. İşte bu yönüyle de Kur'ân-ı Kerim diğer kitaplardan ayrılır"⁵⁷.

Yine bu meseleyle ilgili olarak Tûfî, Cenab-ı Hakkın zinaya olan arzu hususunda kadınların erkeklerden daha fazla bir himmete sahip olmalarından dolayı "*ez-Zâniyetü ve'z-Zâni feclidû külle Vâhidin minhümâ Miete Celdetin*" ayetinde kadının erkek üzerine takdim edilmesini, bunun aksine hırsızlık bakımından kadının erkeğe göre daha zayıf olmalarından dolayı da "*es-Sâriku ve's-Sârikatü feqteû Eydiyehümâ*" ayetinde de kadının erkekten sonra zikredilmesini Kur'ân-ı Kerim'deki bu i'câz ve belâgata örnek gösteriyor⁵⁸.

⁵⁴ Tûfî, "el-İksîr", 75.

⁵⁵ 11, Hûd, 44.

⁵⁶ 63, Münâfikûn, 4.

⁵⁷ Tûfî, "el-İksîr", 95.

⁵⁸ Tûfî, "el-İksîr", 39-41.

4. Tûfî'nin Kur'ân-I Kerim'de Seci Hakkındaki Görüşü

Kur'ân-ı Kerim'de seci'in varlığı veya yokluğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, (324/935-36), Ebu Bekr el-Bakillânî, Ali b. İsa er-Rummânî, İbn Haldun (808/1406), Taftazânî (793/1390) gibi alimler Kur'ân'da seci'in olmadığını savunurken, Ebu Abdillah ez-Zerkeşî (794/391), Kalkaşandî (821/1418), Celaledin es-Suyûtî gibi alimler Kur'ân'da seci'in varlığına hükmediyorlar⁵⁹.

Seci'i "Bir harf veya birbirine yakın iki harf üzerinde nesir olarak irad edilen bir sözün fasılalarının bir birine uyum sağlamasıdır" şeklinde⁶⁰ tarif eden müellif, mezkûr tartışmalarda Kuran'da seci'in bulunduğunu savunanlar tarafında yer alıyor. Kur'ân'da ve sünnette seci'in varlığından dolayı bu sanatın kelamın güzelliklerinden olduğunu, bu sanatı kötüleyen kimselerin bu sanatı anlamaktan aciz oldukları için kötülediklerini söylüyor. Kur'ân'da seci'in olmadığını iddia edenlerin görüşlerini bir takım delillerle çürütmeye çalışan müellifin, bu husustaki delilleri özetle şöyle sıralamaktadır:

a. Resûlullah (s.a.v.) seci' yapmayı yasaklamıştır ancak, duanın maksudını aşacak, duadaki huşu'yu bozacak derecedeki zorlamayla yapılan, insanın kendi tabiatına muhalif olan seci'i yasaklamıştır. Bunun delili de Resûlullah'ın kendisini zorlamadan " *Eûzü bike min Aynin lâ Tedma' ve Qalbin lâ Yahşa' ve Nefsin lâ Teşba've Düâin lâ Yüsma...*"⁶¹ şeklinde seci' sanatıyla dua buyurmuştur. Resûlullah (s.a.v.) kendisini zorlamadan ondaki mevcut fesahat gücünü göstermiştir.

b. Hüzeyl kabilesinden kavga eden iki kadından birinin diğerini karnındaki çocuğuyla beraber öldürmesi üzerine Resûlullah (s.a.v.) tarafından görülen davanın kararına katil kadının velisinin "Ya Resûlallah bir şey yemeyen, içmeyen konuşmayan ve ağlamayan "cenîn"e nasıl diyet ödeyeyim, böylelerinin kanı boşa gider" diyerek itiraz etmesi üzerine Resûlullah (s.a.v.) "Bu sözler cahiliyye döneminde söylenen kafiyeli sözlerdir"⁶² buyurmuştur.

⁵⁹ Muhammed Hasnavi, *el-Fâsılatü fi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1986 s..98-131.

⁶⁰ Tûfî, "*el-İksîr*", 310.

⁶¹ Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb *en-Nesâî, Sünen*, Beyrut ts, VIII/255.

⁶² Nesâî, IIIV/49.

Yine Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında "Üzükiümâ bi Kelimâti'llâhi't- Taammeh, min külli Şeytânin ve Haammeh, ve min külli Aynin Laammeh"⁶³ buyurmuştur.

c. Kur'ân-ı Kerim'de Cenab-ı Hak ikamet kelimesindeki tenin hazfiyle "...ve ikame's-Salati ve İtâe'z-Zekati..." seci' sanatıyla getirmiştir. Bu da seci'in meşruiyetine kati delildir⁶⁴.

5.Tûfî'nin Kur'ân-ı Kerim'deki Tekrarlar Hakkındaki Görüşü

Kur'ân-ı Kerim'deki tekrarlar, mantıksız, lüzumsuz ve yersiz olmadığı gibi Arap dilinin üslubuna ve ilahi hikmete mebni olduğu muhakkaktır. Müslüman müellifler, Arap diline ve Kur'ân üslubuna vakıf ilim adamları böyle düşünürken bazı Batılı müsteşrikler bu tekrarların birer fazlalık ve lüzumsuz tekrarlar olduğunu söylemektedirler⁶⁵.

Tûfî bu konuya yeni bir şey ilave etmemesine rağmen, bu konuda söylenmesi gerekenleri bir usul kitabında olması gerektiğinden daha güzel bir şekilde özetlemiş; bu tekrarların belâgattaki yeri ve değerini, hangi hikmete mebni olarak meydana geldiklerini izah etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'deki tekrarları, lafzı ve manasıyla birlikte tekrarlananlar, lafzı tekrarlanmaksızın sadece mana bakımından tekrarlananlar şeklinde ayıran müellif bunları da kendi arasında birkaç şubeye daha ayırıyor. Bu tekrarların hikmetlerini de şu şekilde sıralıyor:

a) Bir emri tekidle ifade etmek, b)Tekrarlanan şeyin büyüklüğünü ve yüceliğini göstermek, c) Kafirlerin kıyamet günündeki mazeretlerinin geçerli olmayacağını, zira Kur'ân-ı Kerim'in kolaylaştırıcı, uyarıcı olarak gönderildiğini onlara hatırlatmak ve onları korkutmak, d) Onların üzerindeki nimetleri hatırlatarak ibadet etmeleri gerektiğini tekitle bildirmek⁶⁶.

⁶³ Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünen*, Kahire, 1953, II, 1165.

⁶⁴ Tûfî, "el-İksîr", 310-311. İbn Esir, "el-meseli's-Sâir", II/195-241. Muhammed Abdulaziz Halidî), Beyrut, 2001, I, 244.

⁶⁵ Bu konuda bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1988, s. 173-174.

⁶⁶ Tûfî, "el-İksîr", 245-258.

6. Tûfî'nin Sûrelerin Girişleri Hakkındaki Görüşü

Giriş cümleleri belâgat değeri taşıyan edebi manadaki bir çalışmanın vitrini demektir. Sıradan her hangi bir metinde bile güzel bir girizgâh, okuyucuyu kompozisyona cezp eder. Konu hakkındaki ilk cümlelerin, ileride tafsilatlı bir şekilde anlatılacak meselelerin gayet veciz bir özeti olması okuyucunun konunun gelişme ve sonuç safhalarını merak etmesine sebep olacaktır. Bu keyfiyet Kur'ân-ı Kerim'de diğer edebi eserlerle kıyaslanamayacak, hatta insanları emsalini getirmekten aciz bırakacak derecededir. Bilhassa bir çok surenin başında bulunan ayetlerin genelde manası bilinmeyen müteşabih ayetler olarak kabul edilmesine rağmen bu harflerin anlamları hakkındaki araştırmaların geçmişte olduğu gibi bugün de devam ettiği görülmektedir.

“Hikaye olunduğuna göre, Halife Memûn döneminde bir dişi deve, bir çocuk doğurmuş, halife bu durumu bazı beldelere bir mektupla bildirmek istemiş. Halife mektubuna “Elhamdü lillahi Halıkı'l- Enâm fi Bütûni'l- En'âm/İnsan oğlunu hayvanların karnında meydana getiren Allah'a hamdolsun” cümlesiyle başlamıştır”, diyerek söze giren Tûfî, girişin nasıl olması gerektiğini, bu konuya yaptığı bu giriş cümlesiyle tatbiki olarak göstermiştir. Müellifin bununla anlatmaya çalıştığı şey; bazı surelerin başlarında bulunan bu harflerin anlamsız, lüzumsuz alelade bir şey olmadığına tembihte bulunmaktadır. Tûfî bunu şu cümlelerle devam ettirmektedir:

“Konuşmayı başlatan, sözü açan şey, kulağa ilk giren sözdür. Eğer bu söz güzel olursa sözün tamamını dinletmek, insanın dikkatini celp etmek için yeterli olur” diyen müellif, “Allah Teâlâ bazı sureleri, kafirlerin kulaklarına girecek, onların dikkatlerini çekecek şekilde onların alışık olmadıkları farklı bir üslûpta yani mukattaa harfleriyle başlatmış, daha sonraki ayetlerde de onları susturmuştur”⁶⁷.

7. Tûfî'nin Münasebet İlmî Hakkındaki Görüşü

Tenâsüp, münasebet gibi kavramlarla ifade edilen bu edebi sanatın lafızlarla ilgili kısmıyla daha ziyade belâgatçılar ilgilenirken, mana bakımından olan münasebet ile de daha ziyade tefsirciler ilgilenmektedirler. Klasik tefsir örfünde ayetler ve sureler arası münasebet şeklinde ifade edilen bu ilminin, son yıllarda “Kur'ân'da konu bütünlüğü” üzerinde fikir yürüten bazı kimsele-

⁶⁷ Tûfî, “el-İksîr”, 225.

re ilham kaynağı olduğu da görülmektedir. Dolayısıyla da ehemmiyet arz etmektedir.

Münasebet ilmi pek çok müfessirin hakkında bir şey söylediği ancak; Kur'ân ilimlerinin diğer şubelerine nispetle hakkında daha az müellifin fikir beyan ettiği, çok az kimsenin de müstakil eserlerde ele aldığı bir ilim dalıdır. Bu bakımdan Suyûtî, "Münasebet ilmi şerefli bir ilimdir, inceliğinden dolayı müfessirlerin kendisiyle ilgisi az olmuştur" demektedir. Bu konudaki çalışmalarlarıyla tanınan İbrahim el-Bikâî (403/1013)'nin "*Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Ayât ve's-Süver*" adlı eseri bu sahada yazılan en meşhur eserdir. Celaledin es-Suyûtî'nin "*Tenâsüku'd-Dürer fî Tenâsübi's-Süver*" isimli eseri de Bikâî'nin eserinden özetlenmiş olup bu konuda yazılan en mühim eserler arasındadır⁶⁸. İbn el-Esir ve Tûfî gibi alimler bu ilim dalının daha ziyade belâgat cephesiyle ilgilenmişlerdir. Tûfî bir ayetin kendi içindeki münasebeti, ayetler arası, sureler arası münasebeti, gerek lafzî münasebet olsun, gerekse manevî münasebet olsun bunların bütün Kur'ânî örneklerini göstermiştir. Kur'ân-ı Kerim'deki fasılalar arasında da bir takım münasebetin bulunduğu zikreden müellif, Kur'ân fasılalarının tamamının kendisini takip eden fasılalarla irtibat halinde olduğunu zikretmiştir.

Kur'ân ilimleriyle ilgili olarak münasebet ilmi için yapılan en güzel tariflerden birisini yapan Tâhir el-Cezairî münasebet ilmini; "Kur'ân-ı Kerim'in bölümlerinin tertibinin kendisiyle bilindiği bir ilimdir" şeklinde yapmaktadır⁶⁹. Bu tariften hareketle burada Tûfî'nin konuyla ilgili açıklamalarından bir parça numuneye yer vermek istiyoruz:

"...*Ve Yüallimükümüllah Vallâhü bi külli şey'in Alîm*"⁷⁰ Burada ilim lafzının zikredilmesiyle yapılan fasıla, ticaret, şahitlik, alış-veriş gibi ahkamla ilgili meselelerin açıklandığı bir ayette ve bir surenin sonunda yapılmıştır. Cenab-ı Hak bütün bu ahkâmla ilgili meseleleri anlattıktan sonra insanları Allah'tan korkmaya, dini sınırları tecavüz etmemeye dikkat çekerek, bunları insanlara öğretmek suretiyle insanlara minnet ve ihsanda bulunduğunu, kendisinin her şeyi bildiğini, kemal derecedeki bir ilimle her şeyi ihata ettiğini arz

⁶⁸ Celaledin es-Suyûtî, *Mu'terekü'l-Akrân, fi I'câzi'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî) Beyrut, ts., s., 55.

⁶⁹ Tâhir el-Cezairî, *et-Tibyân li Ba'zı'l-Mebâhisi'l-Müteallikâti bi'l-Kur'ân alâ Tarîki'l-İtkân* (thk. Abdülfettah Ebu Gudde), Beyrut, 1412, s. 300.

⁷⁰ 2, Bakara, 282.

etti. Aynı ayette yine Allah Teâlâ borçların ödenmesi hususunda “şahitliği gizlemeyin, kim ki şahitliği gizlerse onun kalbi günah işlemektedir”⁷¹ buyurdu. Çünkü şahitliği gizlemek kalbe ait bir günah olduğu için buradaki günahkârlık kalbe isnat edildi. Zira insan çok kere şahitliği gizlemek ister. Hâlbuki Allah Teâlâ bunu bildiğini ifade etmekte ve devamında “içinizdekini ister açıklayın ister gizleyin Allah sizi onlarla hesaba çeker”⁷² buyurarak bütün işlerin gizliliğini ve açığını bildiğine işaret etmektedir...⁷³

III. TÛFÎ’NİN BELÂGAT ANLAYIŞI

Görünüşte konumuzla doğrudan alakası olmayan bu bölüme, müellifi ve eserini değerlendirme konusunda dolaylı bazı katkılarının olabileceğini düşünerek yer verdik Ayrıca bu bölüm eserin her yönüyle tanınması için de önemlidir. Diğer taraftan Tûfî’nin belâgat ilimlerine bakış açısı, Kur’ân-ı Kerim’in anlaşılması için önemli gördüğü belâgat ilimlerinin, Kur’ân tefsirine sağlayacağı faydayı ispat etmek bakımından da önemlidir. Bu konuyu kısaca ele almanın Tûfî’nin kurduğu Kur’ân-ı Kerim ve belâgat arasındaki münasebeti anlamaya faydası olacağını düşünüyoruz.

A. el-İKSİR’DE BELÂGAT İLİMLERİ

“Mütekaddimin” denilen önceki alimlerden belâgat ilimlerini, Meânî, Beyân, Bedî’ şeklinde kullananlar olmasına rağmen, bu tasnife her müellifin uyduğu söylenemez. Bu günkü anlamda Meânî Beyan Bedî’ şeklindeki üçlü tasnif ilk defa Bedreddin b. Malik (686/1287) tarafından kullanıldığı bildirilmektedir. Daha sonraki belâgatçılar tarafından bu taksimata büyük çapta uyula gelinmiştir⁷⁴. Tûfî döneminde belâgata dair yazılan eserlerde belâgat ilimleri genellikle Meânî, Beyan, Bedî’ gibi ayrılmasına rağmen, Tûfî bu üç ilmin konularını önceki geleneğe göre “İlmü’l-Beyân” başlığı altında anlatmış, Sarf, Nahiv gibi diğer alet ilimlerine dair bazı konuları da belâgat konuları içerisinde vermiştir. Halbuki “el-İksîr” mesela Kazvinî (666/1267-68)’nin “Telhis”i ve bunun şerhi olan “el-Îzâh” ile aynı dönemde yazılmış olmasına

⁷¹ 2, Bakara, 283.

⁷² 2, Bakara, 284.

⁷³ Tûfî, “el-İksîr”, 263-264.

⁷⁴ Ahmet Matlub, *el-Beyân inde’s-Sekkâkî*, Bağdat, 1964, s.140-153; Daha geniş bilgi için bkz.Nasrullah Hacımuftioğlu, “Bedî’” DİA, İstanbul, 1992, V, 320-322,” Beyan”, VI,22-23.

rağmen Kazvinî'nin eserleri belâgat konularının tasnifi, ve tertibi bakımından daha muhkem görünmektedir.

Ayrıca bu eserlerde belâgatın konularının tamamen belâgat teamülleri-ne ve belâgatçılar arasındaki meşhur ve maruf terimlerin yerli yerince kullanıldığı görülmektedir. "el-İksîr"de durum böyle değildir. "el-İksîr" müellifinin daha rahat davrandığı, belâgat kurallarını kendi belâgat anlayışına göre bina ettiği, belâgat ilmine ait terimleri kullanmada hassas davranmadığı bir deneme mahiyetindedir. Mesela dilteler arasındaki mübteda-haber, belâgat dilinde müsned-müsnedün ileyhtir. Oysa Tûfî bunları mübteda-haber şeklinde kullanmıştır. Tûfî'nin, belâgatçılarca maruf ve meşhur olan terimleri "el-İksîr"ın konu başlıklarını belâgat örfünden seçmeye pek fazla itina göstermemiştir.

Diğer taraftan el-İksîr'deki belâgata dair konuların işlenişinde bir den-genin gözetilmemiş olduğu da gözlemlenmektedir. Mesela bir çok müellifin birkaç sayfada özetledikleri "İltifat" konusuna müellif yaklaşık 40 sayfa ayırırken diğer konulara aynı önemi vermediği görülmektedir. Yine "İcaz" konusuna takriben 25 sayfa yer ayıran müellifin "İtnab" konusunu iki sayfada özetlemesi, "Müsâvât" konusuna da hiç yer vermemiş⁷⁵, olması bu dengesizliğin belli başlı örnekleridir. Burada şunu da belirtelim ki, buna benzer konular yüzünden bu eser, başka yazarlar tarafından da eleştirilmiştir⁷⁶.

1.Meânî İlmi:

Meânî ilmini; "Lafızların ve manaların her biri için gereken keyfiyetin/niteliğin, kemiyetin/niceliğin yerine getirilmesi hasebiyle akli ilimlerin gereği olarak bunların müstahak oldukları hallerden bahseden bir ilimdir" diye tarif eden müellif, bu hallerin; takdim, tehir, ızmar, takdir, itnap, îcaz, kinaye vb. şeyler olduğunu söylüyor. Bu ilmin konusunu da bu lafızlarla murad edilen şeylerin açıklaması olduğunu zikrediyor⁷⁷. Kazvinî'nin Telhîs'inde en büyük hacme sahip olan Meânî ilmi, kitap içinde takriben 10 sayfalık bir bölümde en genel bilgilerle sınırlı vaziyettedir.

⁷⁵ Bkz.Tûfî, "el-İksîr", 109-140.

⁷⁶ Bkz. Tefsir Usulü Araştırmaları, Muhammed b. Lütî es-Sabbağ (çev. Ömer Dumlu), İzmir, 1999, s.,169-171.

⁷⁷ Tûfî, "el-İksîr", 31-32.

Konuşan kimsenin maksadını Meânî ilminin şerif, akıcı, şık ve latif kelimelerle ifade etmesinden daha büyük bir fazileti olmadığını söyleyen müellif, manaların lafızlardan daha şerefli olduklarını, çünkü kelimadan maksadın lafızların değil de manaların olduğunu şu iki sebebe bağlıyor:

Birincisi, mütakellimler, lafızları bilme konusunda eşittirler ancak; bir fikri ifade etme yani beyan konusunda farklılık gösterirler ki bu da Meânî ilmiyle olur. İkincisi, güçlü düşünceler ancak belâgat vasıtasıyla ortaya çıkar ki bu da ancak Meânî ilmiyle olur.

Konuşmacının sözündeki lafızlara itina göstermesi kastettiği manalar için önemlidir. Şöyle ki bir şeyin zarfına ve kabına gösterilen itina gerçekte bu zarfın veya kabın içine konan mazrufa gösterilen itina demektir⁷⁸.

Nesir veya nazımdan hangisinin daha faziletli olduğuna dair yapılan münakaşada İbn el-Esir'in nesrin daha faziletli olduğuna dair bir takım deliller getirdiğini söyleyen Tûfî'nin bu husustaki delilleri özetle şöyle:

“Sözlerin en yücesi olan Kur’ân-ı Kerim’in üslubunun nesir olması nesrin, nazımdan daha üstün olduğunun delilidir. Araplardan ve diğer milletlerden manzum söz irat eden çoktur. Buna mukabil Kuss b. Saîde hariç nesirle şöhret bulan çok azdır. Bu da gösteriyor ki nesrin üslubu diğer üsluplardan daha kıymetli ve söylemesi zordur. Nesirle ifade edilmesi mümkün olan her şeyin nazımla ifade edilmesi mümkün değildir. Nesri ancak bir takım ilimleri elde eden kimseler söyleyebilir, buna mukabil nazmı bilgisi az olan halk tabakasından kimseler de söyleyebilir. Nesrin mertebesi, insanı vezirlik derecesine ulaştıracak derecede yüksektir. Bu da bu sanatın maddi getirisinin daha yüksek olduğunun delilidir. Şairse daima insanların eline bakmak durumundadır. Bu da şiirin nesirden daha az değerli olduğunu gösterir”⁷⁹.

2. Beyân İlmi:

Beyan ilmine hususi bir önem atfeden müellifin beyan ilminin ehemmiyetine dair getirdiği delillerin başında Rahman suresinin ilk ayetleri gelmektedir. “...Ona beyanı öğretti.”⁸⁰ âyetinde geçen “beyan” ifadesinin Arap belâgatındaki beyan ilmi olduğuna dikkat çekiyor. Tûfî buna benzer delillerle

⁷⁸ Tûfî, “*el-İksîr*”, 98.

⁷⁹ Tûfî, “*el-İksîr*” 100-103.

⁸⁰ 55, Rahman, 4.

“Beyân” ilminin Kur’ân ilimleri ve tefsir için asla vazgeçilmez bir ilim olduğunu ispata çalışıyor.

Resülüllah (s.a.v.)’ın “Beyanda sihir vardır”⁸¹, sözünün ifade gücünün insanlar üzerindeki bıraktığı tesirin, sihrin insan üzerinde bıraktığı tesire benzetilmesiyle, beyanın sihir olarak vasıflandığını söyleyen müellif, buradaki sihri haram olan sihre benzetenlerin beyan ilmini bilmeyen kimseler olduğuna dikkat çekiyor⁸².

3. Bedî’ İlmi

el-İksîr’de meânî ile beyân ilimlerinin konularının ayırımına pek fazla dikkat edilmemesine karşın, bedî ilimlerinin konularının kitabın son kısmında yer aldığını görüyoruz. Yani her ne kadar Tûfî’ tamamıyla sonraki alimlerin metodunu takip etmese de, bedî ilmi konusunda onun taksimatına uyduğu görülüyor. Eserde bedî ilmine ait konular müstakil bir başlık teşkil etmemektedir ancak; bu ilme ait edebi sanatların mümkün merteye Kur’âni örnekler verilmek suretiyle eksiksiz bir şekilde işlendiği görülmektedir.

B. TÛFÎ’NİN BELÂGATA DAİR BAZI GÖRÜŞLERİ

Ebu Temmâm (231/864) ve el-Buhtürî (284/897) ile başlayan Câhız (250/864) ve Cürçânî gibi alimlerle devam eden lafız-mana tartışmalarında mana tarafını tutan Tûfî, lafızları anlamlara ulaştıran vasıtalara benzeterek, lafızların manaya hizmet için var olduklarını, lafızların bizzat kendilerinin maksut olmadıklarını, Arapların lafız olmadan manayı anladıkları zaman lafzı vucûben hazfettiklerini söyleyerek mübteda ve haberde yapılan hazifleri buna örnek gösteriyor. İhtiva ettiği manayı dikkate almadan yapılan telaffuzun tekellüm/konuşma değil, bunun bir hezeyan olduğunu anlatan Tûfî, lafız olmaksızın sadece işaret ve rumuzla yapılan ifadenin örfen konuşma sayıldığını dolayısıyla bunun Arapların manaya verdikleri önemin bir işareti olduğunu kaydediyor.

Kelamdaki hazif ve takdirlerin cümlelerin eksik olan manasını tamamlamak için yapıldığını, dolayısıyla lafzın varlığının konuşma zaruretine binaen var olduğunu, zarureten sabit olan şeyin ihtiyaç nispetinde takdir edilmesi

⁸¹ *Buhari*, Tıp, 51; *Nikah*, 47; *Cumâ*, 47; *Ebu Davud*, Edeb, 87.

⁸² Tûfî, “*el-İksîr*”, 34-36. Bu konudaki diğer deliller için bkz., s. 36-38.

gerektiğini söyleyen müellif Tûfî, (*Fesda' bimâ Tü'mer...*)⁸³ ayetinde az bir lafızla çok mana ifade edilmesini bu tezine örnek gösteriyor⁸⁴.

Eserinde Arap belâgatının her çeşidine yer veren müellif, güzel bir inşâ/kompozisyon için Arap dilinin yapısından kaynaklanan bazı özellikleri, sarf, nahiv iştikak vd. ilimleri müteradif isimleri, lafızları ve bu lafızların delalet yollarını, lafızlarla anlam arasındaki münasebeti, Arapların bu husustaki örflerini, inşâ ile ilgilenenler arasında cari olan geleneği bilmek gerektiğini zikrediyor⁸⁵.

Müellif, diğer belâgat kitaplarında olduğu gibi önce fesâhati ele almış, lafızları müfred- mürekkep, eski-yeni, kulağa hoş gelen-hoş gelmeyen, kullanılması güzel olan-kullanılması güzel olmayan diye ayırmıştır. Müfreddeki fesâhati harflerden başlamak üzere detaylı bir şekilde anlatan müellif, harflerin mahreçlerine ve sıfatlarına göre durumlarını, birbirleriyle olan münasebetlerini, kelime içinde birbirlerine olan uzaklıklarını ve yakınlıklarını tafsilatıyla anlatmıştır. Müellif bir bakıma fesâhatin bir kelimeyi oluşturan harflerde ve kelimelerde arandığını, belâgatın da kelime-kelam gibi parçadan bütüne doğru geliştiğini ifade etmek istiyor⁸⁶. Onun şu cümleleri, fesahatin belâgat ilmindeki önemini daha net bir şekilde yansıtmaktadır:

“Fesahat iki sınıftır: Birincisi, lafızların birbirine uygunluğu, kaynaşması ki bunlar olmadan kelam, ata takılan insan başı gibi veya insana takılan at başı gibi birbirinden farklı olur. İkincisi ise her lafzın kelamda uygun olduğu yere yerleşmesidir ki bu da olmadan kelam bozuk ve darmadağınık olur”⁸⁷.

Müellif öncelikle Müslümanların Aristo mantığından aldıkları ve her vesileyle kullandıkları illel-i erbea(dört illet) teorisini zaman zaman kullanıyor. Bir sözün inşasında da dört illetin bulunduğunu, maddi illetin harfler ve lafızlar, failî illetin müellifin kendisi, sûrî illetin her bir lafzı sanat eserindeki en uygun yerine koyma faaliyeti, gâî illetin de metindeki manayı anlamak olduğunu zikrederek, belâgat değeri taşıyan bir eserde bunların bulunmasını gerek-

⁸³ 15. Hıcr, 94.

⁸⁴ Tûfî, “*el-İksîr*”, 27-28.

⁸⁵ Tûfî, “*el-İksîr*”, 29-60.

⁸⁶ Tûfî, “*el-İksîr*”, 68-96.

⁸⁷ Tûfî, “*el-İksîr*”, 93-94.

li gördüğünü ifade ediyor⁸⁸. Ayrıca Kur'ân lafızlarını bir çok yönüyle ele alan müellif, bunları klasik mantıkla ilgili eserlerde olduğu gibi müfred, mürekkep müştereke, müteradife, mütebayine, müşekkeke, müteşabihe gibi kısımlara ayırıyor ve bunlara ait misaller veriyor⁸⁹.

Tûfî, klasik belâgatçılarda olduğu gibi müfred bir kelimenin fesâhatini şu şartlara bağlıyor:

Kullanılan harflerin mahreçleri birbirine uzak olmalı. Renklerin gözlerde bıraktığı intiba neyse, seslerin de kulaklarda bıraktığı intiba odur. Dolayısıyla kullanılan kelimeler kulağa hoş gelmelidir. Kullanılan kelimeler avam arasında sıkça kullanılan kelimeler olmamalıdır. Çünkü halk o kelimeye kelimenin vaz'î delaletinden farklı bir anlam yüklemiş olabilir. Kullanılan kelime iki manasında arasında müşterek bir kelime olmamalıdır. Kullanılan kelimeler anlam ve şekil bakımından tahkir ve tezyif unsuru taşımamalıdır. Kelime terkip bakımından en az harflerden meydana gelen ve telaffuzu en kolay kalıplardan olmalıdır. Müellif, kökeni rubai/dört harfli ve humâsî (beş harfli) bablardan olan kelimelerin telaffuzu zor olduğu için, Kur'ân-ı Kerim'de ekseriyetle sülâsî (üç harfli) kalıplardan müteşekkil kelimeler kullanıldığını söylüyor⁹⁰.

SONUÇ

Tûfî'nin "*el-İksîr fi İlmi't-Tefsîr*" adlı bu eseri, lugavî manada bir tefsir usûlü denemesi olmasının yanında, belâgat kaidelerini Kur'ân ayetleri üzerinde anlatan bir belâgat ders kitabı görünümündedir. Kur'ân-ı Kerim'in belâgat kaidelerine uygun olarak nazil olduğunu, Meânî, Beyan, Bedî' gibi belâgat ilimleriyle Kur'ân-ı Kerim'in edebi zevkine ve esrarına muttali olunabileceğini tatbiki olarak göstermek ve Kur'ân'ın edebi yönüne dikkat çekmek için hazırlanmış olup, dil ve belâgat ağırlıklıdır. Belâgatsız tefsir yapılamayacağı, Kur'ân-ı Kerim olmadan belâgat ilminin hiç bir şey ifade etmeyeceği düşüncesinden hareket eden müellif, eserini büyük çapta İbnü'l-Esîr'in "*el-Câmiu'l-Kebîr*"ini özetleyerek meydana getirmiştir. Tabir caizse Tûfî'nin bu eseri, İbn el-Esir'in mezkûr eserinin telhisi, hatta İbnü'l-Esîr'in aynı konudaki en meşhur eseri olan "*el-Meseli's-Sâir*" adlı eserinin de muhtasarı durumundadır.

⁸⁸ Tûfî, "*el-İksîr*", 44-45.

⁸⁹ Tûfî, "*el-İksîr*", 93.

⁹⁰ Tûfî, "*el-İksîr*", 68-88.

Tûfî'nin "el-İksîr"ini, İbnü'l-Esîr'in "el-Câmiu'l-Kebîr"i ve "el-Meseli's-Sâir" adlı eseriyle yaptığımız mukayesede "el-Câmiu'l-Kebîr"i ve "el-Meseli's-Sâir" adlı eserini aratmayacak benzerliklerle karşılaştık. "el-İksîr"deki savunulan fikirler, sorulan sorular, verilen cevaplar, hatta konu başlıklarının tamamına yakını, İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin eserleriyle mutabakat halindedir. Öyle anlaşılıyor ki İbnü'l-Esîr'in belâgat konusundaki her iki eseri de her yönüyle birbirine benzeyen, hatta birbirini şerh eden ve birbirini tamamlayan eserler durumundadırlar. Klasik dönem için bu durum normal olup bunun başka örneklerini her sahada olduğu gibi belâgat dalında da göstermek mümkündür. Mesela Kazvinî'nin "Telhîs"iyle "el-Îzah fî Ulûmi'l-Belâga" adlı iki eserinde olduğu gibi. "el-İksîr"ın bunlardan tek farkı Tûfî'nin yazdığı tefsir imine ait mukaddimeden ibarettir. Dolayısıyla Tûfî, bir bakıma İbnü'l-Esîr'in belâgatla ilgili görüşlerini özetlemiş, yazdığı mukaddimeyle tefsir ilminin lugavî kısmını bir kitapta toplamış, bundan dolayı da Tûfî eserine "el-İksîr fî İlmi't-Tefsîr" ismini vermiştir.

Tûfî'nin fıkhıta olduğu gibi Kur'ân ayetlerinin tefsirinde de icmâdan bahsetmesi tefsir ilminde orijinal bir fikir olarak karşımıza çıkmaktadır ki bize göre tefsirdeki ihtilafları asgariye indirmenin yollarından birisi de budur. Yani tefsir ilminde alimlerin ittifak ettikleri şeylerin ihtilaf ettikleri şeylere tercih edilmesidir. Tefsir ilmindeki bir çok meselenin İsrâiliyyat başta olmak üzere şaz-nadir kabilinden münferit görüş ve rivayetlerden kaynaklandığı unutulmamalıdır. Bunun dışında Tûfî'nin klasik tefsir usulüne bir şey ilave ettiği yahut tefsir ilmine bir yenilik getirdiği söylenemez.

"el-İksîr fî İlmi't-Tefsîr" adlı eserini belâgat konuları üzerine kuran müellif Tûfî, Arapça'nın Sarf-İştikak, Nahiv ilimlerinden de bazı konulara yer verdiği bu eserini, Kur'ânî örneklerle kısmen de tefsir usulüne ait bilgilerle süslemiştir. Örneğini Kur'ân'dan bulamadığı konuları kudsî hadislerden, nebevî hadislerden, Arap şiirinden ve Arap nesrinden topladığı bir takım vecizelerden verdiği örneklerle eserini zenginleştirmiştir. Eser bu yönüyle yazarın yaşadığı döneme ait tedavüldeki edebi birikimi de ortaya sermiş olmaktadır. Eserinde takriben 500 ayetle istişhadda bulunan müellif, takriben 40 civarında kudsî ve nebevi hadise yer vermektedir.

el-İksîr'in kusurlarına gelince; dikkatle bakıldığında eserde ifrat derecede sathi sınıflandırmalar göze çarpmaktadır. Daha az başlık altında açıklanması mümkün olan konuları müellifin, cümlelere, fasıllara, bablara, nevilere, darplara, kısımlara, şıklara ayırması sathi bir tasnif intibayı vermektedir.

Sistematik gibi görünen eserde okuyucu bu aşırı şubelendirme sebebiyle esas konuyu kaybedebilmektedir. Mesela Kazvinî'nin "Telhîs" adlı ünlü eseriyle aynı dönemlerde yazılmış olmasına rağmen, "el-İksîr" in bu farklı tertibi belki de Tûfî'nin eserinin daha az rağbet görmesinin bir nedenidir. Kazvinî'nin Telhîs'inin ilim camiasında meşhur olduğu kadar, "el-İksîr" den daha ciddi ve daha tatminkar bulunduğu anlaşılmaktadır. Belâgat konularında el-İksîr, "Telhis"le karşılaştırılamayacak kadar zayıf ve cılız kalmaktadır. Ne var ki "el-İksîr" de örneklerin çoğunun mümkün mertebe ayetler ve hadislerden olması, ve "el-İksîr" in farklı bir maksatla yazılmış olması "el-İksîr" i "Telhîs" ten ayırmaktadır. Ayrıca açtığı tefsirle ilgili her konuyu gereğince izah etmeden başka bir konuya geçen müellif, haddinden fazla konuya temas etmiş; ancak bunlardan belâgat dışında tatminkâr olamamıştır. Mesela hiç gereği yokken Râzî'yi eleştirmiş ancak; tatmin edici cevaplar vermek suretiyle konuyu muallakta bırakmıştır.

Tûfî'nin bu eserde, Kur'ân ve belâgat ilimleri gibi konuları oldukça geniş olan iki temel ilmi bir telifte cem etmenin güçlüğünü yaşıyoruz. İbn el-Esir'in "el-Câmiu'l-Kebir" ve "el-Meseli's-Sâir"inin "el-İksîr"den daha orijinal olduğunu söyleyebiliriz. El-İksîr'de her ne kadar belâgat konuları özetlenmiş olsa da, müellifin esas iddiası olan tefsir ilminde iksir olma iddiasını ispatlamakta yetersiz kaldığı görülmektedir. Zira değil Kur'ân-ı Kerim'i, fesahat ve belâgat bakımından çok az bir edebi değeri hâiz bir metni bile sadece dil ve edebiyat kurallarına dayanarak çözmek her zaman mümkün olmayabilir. Kur'ân-ı Kerim'i anlamak için belâgat ilimlerini bilmek elbette gereklidir; ancak Kur'ân-ı Kerim'i anlama kaideleri sadece dil ve belâgat ilimlerinden ibaret değildir. Tûfî'nin tefsirdeki bütün iddiasının dil ve belâgatın iyi bilinmesiyle Kur'ân'ın daha iyi anlaşılacağı iddiasında olmasıdır. Belki de sadece bu hususa dikkat çekmesi, tefsir ilminin diğer şubelerini ihmal etmesi sebebiyle eser belâgat kitabı görüntüsünden kurtulamamış, muhteva itibariyle tefsirden ziyade belâgat ilmine daha yakın görülmüş, dolayısıyla da pek fazla tanınmamıştır. Diğer taraftan kendine mahsus tertibinden ve isminden dolayı da belâgatçılar sahasında pek fazla bir şöhret elde edememiştir.

Sonuç itibariyle Tûfî'nin eserine verdiği ismin biraz iddialı olduğu, eserinin tefsir usulünden ziyade belâgat ilmine daha yakın olduğu görülmektedir. Ne var ki Tûfî'nin "el-İksîr"i, belâgat kurallarını Kur'ân-ı Kerim ayetlerinde tatbik çalışması yanında, lugavî tefsirle ilgili usul ağırlıklı bir deneme olması bakımından önemli olduğu söylenebilir.